

Таємниця галицького Версалю

Автор:

Тетяна Пахомова

Таємниця галицького Версалю

Тетяна Р. Пахомова

Єдиний спадкоємець величного маєтку шляхтичів Потоцьких – галицького Версалю, сотень містечок і сіл та тисяч і тисяч душ, Станіслав Щенсний боявся цієї влади. Йому ніколи не дорівнятися до свого батька – «короля земель руських» Франца Салезія – рішучістю, твердістю, талантом накопичувати багатство. Більше за звитяжну славу йому лестять захоплені погляди, які він ловить на палацовій театральній сцені. Станіслав має стати польським королем, і вже домовлено про шлюб між нащадками двох найславетніших і найзаможніших польських родин – Потоцьких і Мнішеків... Проте молодий Потоцький піде проти волі батьків – одружиться з бідною красунею Гертрудою, матір'ю своєї майбутньої дитини. І тепер його рішення вплине на історію батьківщини й усієї Європи на століття вперед...

Тетяна Пахомова

Таємниця галицького Версалю

Великий чорний птах виринає нізвідки й штовхає Землю в морок невідомості... Час – її слуга й мірило – субстанція, про яку знають усе й нічого, ходить за нею по вічному колу й намотує химерний кокон з істот, подій... Це для нас вони загадкові, жахливі, неймовірні, добрі... Але там, у вселенському хронографі, вони – безпристрасні відтинки кокона... Довга ніч людського пізнання... Світло згасає, з'являється знову. Де є ти? Темрява чорного птаха вивчена краще, ніж ми самі. Змінюєшся ти й світ навколо... Та ти теж усередині кокона, а ще там твої предки... І сам ти – і світло, і темрява... і ти – володар часу, бо ти – володар знань.

Відмотай нитку кокона: люди, події – не ти... Але все ж ти...

Холодному квітню 1771 року аж ніяк не пасувало називатися квітнем, і сталеві води Західного Бугу раз у раз широкими хвилями виносили крижаний подих на розмиті піщані береги поблизу Кристинополя. Бендюзький мірошник Міхалко, мерзлякувато ховаючи руки в латану-перелатану бунду,[1 - Різновид верхнього одягу (діал.). (Тут і далі прим. ред., якщо не вказано інше.)] обходив свою млинівку:[2 - Канал, яким іде вода з річки до млина (діал.).] водний рукав від Бугу незрозуміло зменшив потік води, і жорна йшли натужно, наче стара беззуба кобила під гору.

– Так і є – забилася моя млинівка. – Щось безформне погойдувалося поперек рову. – Що ж ти мені, водо, прибила?...

І тут Міхал заляк від жаху: зблизька синювато-сіра купа виявилася людським тілом.

– Біда вам, красивим... Легше й простіше нефайній жити... Абись тільки здорова була – до роботи й дітей... Та тобі, бідній, уже не буде ні роботи, ні дітей... До раю, певно, попалась – молоденька дуже... не встиглась іще нагрішити, – кректав мірошник над утопленицею, помаленьку витягуючи тіло на берег. Дівчина була мов коштовна порцелянова лялька, кинута в багно, і навіть синюшні плями від довгого перебування у воді не змогли споганити її земну красу: точені риси обличчя... делікатна тілобудова... довге русяве волосся... Погляд чоловіка пішов далі.

– Свят, свят, свят... – Мірошникові аж перехопило подих. – Та хто ж із вами таке вчинив? – Через прилиплу сорочку виступав аж занадто великий як навіть для утоплениці живіт.

– Та так – як чума тебе минула, то звірі на двох ногах уполювали... Шо то є нині людське життя... Боже, упокой їхні безневинні душі... І ти, Матінко Божа, заступнице всіх жінок і немовлят, уготуй ім місце в раю, – щиро молився Міхалко. Далеко вирішив не ховати: мо', шукати хто буде – видно, що не з простих людей загинув: надто вже тендітна...

– А ото що таке?... – знову здивувався чоловік, схрещуючи померлій руки на грудях: коштовна каблучка з волошково-голубим камінцем прикрашала заміжній палець правиці. – І де ж отой ваш заступник був, коли вас ото... Не інакше, як і він уже теж мрець... Бо хто ж так дозволить познуватися зі своєї дружини й дитятка ненародженого?...

Хлоп довго викручував персня з набубнявілого пальця.

– Тобі, бідачко, ,го вже не треба, а моїм дітям буде за що одєжину справити... Ти вже прости... А я тебе за те файно поховаю... Хоча яка тобі вже різниця – просто поховаю... Бо що із землі вийшло, у землю має піти... А душа твоя й ангелятка твого тепер до Бога можуть спокійно летіти...

За рік до того...

Драбинясту Агнешку доїдала лють. Вона наповнювала до країв худе пласке тіло, ще більше стискувала шнурочки губ; звужувала й без того поросячі очі, вливаючи в них крижаний сталевий відблиск холодної й добре продуманої помсти... Кожен крок розкішним коридором палацу Потоцьких у Кристинополі наближав жінку до солодкої миті покарання ненависної Дарки. «Курвочка... з очима недоеної корови... Подивимося, як будеш мукати...» Руденьку спритну кухарку Агнешка мала за що ненавидіти: конюшого Яна Вільчека, який уже півроку жартував і кидав зацікавлені погляди на неї, після появи Дарки наче підмінили. «Сидить усе в кухні й витріщається, як та своїми цицьками заледве в баняк не лізе... А дупу добру відростила десь у своєму селі – аж виколихується під тими спідницями... Ян мій, має бути мій... І буде... А на твоє молочне сальце ще не один хлоп оближеться... Двадцять три роки пожила, уже скоро й зуби почнуть псуватися... мужа собі намітила, а тут тобі на – якась зайда дорогу до вінця перейде...» А вчора за вечерею Ян такий смішний жарт оповів, та й то, видно, спеціально для тієї пампушки: «Господиню запитують: «Ви вмієте готувати?» – «Навіть двома способами!» – «Це як?» – «Для гостей, які вам подобаються, і для тих, кого ви не хочете більше бачити», – то вже всі сміялися до упаду... Агнешка дзвінкіше за всіх, тільки Вільчек навіть не подивився на неї – усе до Дарки підсміхувався... А та мало що розжерлася, то ще й мозок жиром заплив: навіть не засміялася, тільки чогось почервоніла. «Скоро, скоро буде тобі до-о-обре... А мені ще краще...»

Служниця із супницею на срібному підносі шанобливо постукала у високі з позолотою двері.

– Доброго ранку, пані! – Вправно порозставляла столове начиння на інкрустованому італійському столику й стала поодаль з опущеними очима й сумирним виразом повного собачого впокорення в готовності номер один – бігти, нести, витирати, кликати... падати ниц... померти за рідну господиню. Довго ж тренувалася у своїй кімнатці перед відшліфованою мідною ступкою. Анна Ельжбета Потоцька сприймала лише такі обличчя в людей, які її оточували. Літня худа пані пронизала холодним поглядом прислугу, прошурхотіла пишним шовковим синім платтям по чудернацьких позолочених ніжках стільця й неспішно опустила ложку в улюблений курячий суп із локшиною. Агнешка скинула допитливим оком: ще, ще трохи... Ось і воно... Сива пишна перука затряслася, як від найстрашнішого землетрусу, а повітрям кімнати – та й, напевно, усього палацу – із силою цунамі пронісся істеричний крик:

– Ла-а-а-й-да-а-а-ки! Бру-да-а-а-ки-и-и! Сво-о-о-ло-о-о-та!

Малий рот під витягнутим носом стиснувся, як в общипаній курки під хвостом, і з енергією вулкана вивергав злобні вигуки вкупі зі слиною... Лице, яке могло бути більш-менш прийнятим за симпатичне лише за наявності щирої усмішки, – і про те ще можна було б посперечатися, – під час нападів люті залишало поза конкуренцією навіть Медузу Горгону...

– Вс-с-ссі-і-іххх... с-с-ссс-юди... – шипіла Анна Ельжбета. Агнешка метнулася довгими коридорами. Через хвилю всі – покоївки, економ, кухарі – з тремтінням у руках і сконцентрованим болісним переляком у сонячних сплетіннях вишикувалися перед її світлістю.

– Чие?! – Обличчя з виразом крайнього збридження вимагало відповіді на запитання... Запитання пані тримала двома пальцями, це була довга руда волосина з краплинами курячого бульйону. – Твое... Тво-е-е-е! – Анна вхопила Дарку за волосся й висмикувала його зі всією люттю, яку мала, а мала її багато – у рази більше, ніж важила.

– Йо-йо-йой, проба-а-ачте мені, милостива пані, простіть, не буду-у-у більше! – голосило дівча.

– Так, не будеш, не будеш... не будеш, бидло... – навісніла пані Потоцька, вириваючи в такт словам усе нові й нові пасма волосся. – На псарню, псам дупи мити... хвости розчісувати. – Вулкан починав заспокоюватися. – Обстригти її... і на хльосту...[3 - Шмагання, биття (діал.).]

– Ой ні, ні, моя паннусю, ні-і-і, тільки не на хльосту-у-у, ні-і-і, Богом прошу вас...

– Не згадуй Бога всує, бидлото... Ти прогнівила мене... а значить, і Бога теж...

Мокру від сліз і крові Дарку потягнули подалі від панських очей.

Кремезний конюший Вільчек точив лясі з Олександром Домбровським – начальником власної армії Потоцьких. Усі п'ятсот гайдуків, підпорядкованих полковникові Домбровському, знали й несли свою службу з точністю швейцарського годинника, тож пишно вбраний здоровань залюбки пліткував у вільний час на найприємнішу тему для всіх нормальних чоловіків у найбільш боездатному хлопському віці:

– Ото слухай, Янеку... У нас тут недавно два молоді вояки зранку зустрілися, а один увечері на здибанці[4 - Зустріч, побачення (діал.).] був... Ну та й уже мала б бути тота файна справа... – Домбровський показав руками непристойний жест. – Та й друг у нього питає: «Ну що, побачення вдалося?» – а той так гірко відказує: «Та ні!» – «І чого ж то?» – «Бо вона має мене за шо лапати, а я її – ні!»

Чоловіки розсміялися із запалом молодих жеребців.

– О, уже йде... ще одна така... Порав би, хіба б рік жінки не видів. – Вільчек спостеріг на підході до конюшні худу, як трясця, Агнешку.

– Пана Вільчека хоче бачити її світлість пані Анна, – у серці й голосі Агнешки грала переможна сурма.

– За хвилю буду... – презирнувся Вільчек із Домбровським – обое здогадувалися, яка ж то робота чекає на Яна далі... Агнешка постояла, вичікуючи чи то ще якихось запитань, чи то цікавих пропозицій: роздивитися сіно чи коней у глибині конюшні, – та, на жаль, не дочекалася й поспішила в палац.

Площу на задньому дворі палацу Потоцьких уже заповнили вимушені притихлі глядачі; навіть березневе тепле сонечко не хотіло бути присутнім на хльості бідолашної Дарки – на захід від палацу падала велика сіра тінь, і лише дворові ворони-старожили, звичні до таких майже щотижневих атракцій, щось шумно коментували, не забуваючи про свої весняні залицяння. Двое гайдуків підвели абияк обстрижене овечими ножицями дівча до стовпа. Дарку трясло, зуби цокотіли, і вона підвивала від первісного страху перед тим збезчещенням, яке вже бачила не раз. Вільчеку теж було важко – не так він уявляв їхні стосунки: «А гарна з неї дружина могла б вийти... Шкода... Пропаде чиста душа...»

Ян повільно підійшов до дівчини й прошепотів:

– Не напружуй тіло – менше болітиме, – від чого Дарка взагалі почала вити, мов поранена вовчиця, і різким порухом роздер дівочу сорочку. Усі витріщалися на гарні, пухкі, з рожевими плямами дівочі груди, наготу яких вона цнотливо оберігала від будь-чиїх, навіть жіночих поглядів. І волосся... волосся, яким вона зазвичай накривалася, виходячи з річки, теж не було...

– Ну ж бо! – пролунав наказ пані Анни Ельжбети.

Конюший опустил жмуток різок на спину прив'язаної до стовпа Дарки, дещо загальмувавши руку перед ударом... Другий, третій... Із кожним криком нещасної в пані Потоцьку, здавалося, вселялася добра фея: очі заблищали, заграла усмішка, вона розправила плечі й відкинула назад голову. Якби хтось зустрів її в такому вигляді в палаці, то був би впевнений, що чоловік тільки-но зробив жінці дуже добре... І ще одна особа відчувала радість від екзекуції безневинної... Хоча в Агнешки Дарка вже давно була винувата: так їй, курвочці, за те, що її Бог створив такою – занадто принадою й апетитною для чоловіків. «Ну, тепер уже хіба пес вошивий на тебе подивиться», – переможний посміх ясно читався на мармизі Агнешки, і навіть зайнятий хльостою Вільчек, ковзнувши випадковим поглядом по натовпу, зафіксував ту реакцію покоївки.

У головах решти на таких виставах були зазвичай лише два звернення до Творця: «Дякую тобі, Боже, що то не я...» і «Боже, щоб ніколи мені не опинитися біля того стовпа...» І правильно, що в тих думках зверталися лише до Бога, бо тільки Він міг бути захистом і оберегом від мстивої й непередбачуваної пані Потоцької, яка свідомо чи несвідомо взяла на себе функції Бога в покаранні

людей... Зі співчуттям дивилися на страждання пані з фрауцімер – бідні шляхтянки при дворі Потоцьких – чи то фрейліни, чи то примусові коліжанки Анни Ельжбети. Плакала стара товста куховарка Зося: усе ніяк не могла второпати, як та злощасна волосина потрапила в суп, коли в Дарки завше все-все попідтикувано й попідв'язувано на голові. Байдуже дивилися на червону спину покараної два карлики – Карлічек і Каролінка... Лише Домбровський, споглядаючи, як періодично скачуть тугі груди Дарки, думками був зовсім не на площі...

– Стій! – на двадцятому ударі пані зупинила конюшого. – Що, жалієш її? А не треба... Дай-но сюди. – За всіма підрахунками Анни Ельжбети спина мала б уже виглядати інакше. Пані з великим задоволенням сильно вперіщила дівчину за молодість... за красу... за те, що народилася жінкою... ще... ще... Дарка закричала страшно, з репнутої шкіри цвіркнула кров... На четвертому ударі вона затихла й тіло обм'якло, та пані не припиняла хльости... Нарешті Потоцька інтуїтивно відчула, що вже є тридцять, – душа її наповнювалася рівновагою й спокоем саме після тридцятого удару, – витерла руки об запопадливо поданий кимось рушник і в доброму гуморі попрямувала до придворного театру на репетицію. Понурим шлейфом за нею подалися панянки з фрауцімер...

Людська душа завжди на додачу до хліба прагнула видовищ, і не тільки в Давньому Римі. А чим більше ставало хліба, тим більше його власникові пасувало витрачатися на різні забави, а ще й у тогочасній Польщі... «Що не чех, то музика; що не італієць – то лікар; що не німець – то купець; що не поляк – то шляхтич». Шляхти Польща мала аж десятую частину від усього населення й із того була чемпіоном Європи, де в решті країн той показник спинився в зоні плінтуса – один-два відсотки. Отож, якщо претендуєш на те, щоб називатися не просто шляхтичем, а багатим (або майонцим) шляхтичем, мусиш, просто мусиш мати свій театр! Адже без театру ти так собі, звичайний шляхтич, як павич у період линьки, а театр – то справжній індикатор твоїх статків. І формула тут була проста: чим більший шляхтич, тим більше гонору, а чим більше гонору, тим більший і славетніший дворовий театр... Він працював як солідна приманка для інших шляхтичів, купців, послів... А в непевні часи прикрих історичних шарпанин і змін законів (пам'ятаєте знамените, амбітне й непередбачуване «Держава – це я!» від французького Короля-Сонця?) особисті людські контакти вирішували все, і під час зустрічей саме неподалік від сцен дворових театрів відбувалася кульмінація економічного й політичного життя Речі Посполитої: заводили нові знайомства; укладали угоди; продавали й купували і товар, і власних дітей – для

вигідних родинам шлюбів; пліткували й починали дружити з кимсь проти когось. До багатьох приходило часом неприємне усвідомлення того, хто є ти сам насправді й куди та за ким треба дертися вгору, бо ж усім була відома несправедливість: «До свого дідько ложку меду поклав, а до чужого – аж дві...» Отож, якщо твої просто гроші просто будили в інших повагу й заздрість, то театр остаточно підносив ті почуття на недосяжний постамент, який називався «Твоя заздрість цілує мою пиху прямо в дупу».

Дорога справа то була – утримання свого театру: з Відня чи Парижа виписували або костюми, або майстрів кравецької справи з хурами різних тканин; найіменитіші художники теж приїздили з Європи – перевагу віддавали відомим італійським; музичні інструменти, звичайно ж, були найвищої якості; запрошували на гастролі знаних артистів того часу зі всієї Європи. Найменше витрачали на своїх, дворових артистів, хоч інколи ті могли дати фору заморським. Їх вишукували по своїх володіннях, та й мороки з ними було менше, аніж із запрошеними, бо талант талантом, а кріпак кріпаком: щось тобі не виходить – на хльосту або в холодну на хліб і воду... Після того все виходило, і ще ліпше, аніж у гастролерів. А вибирати Потоцькі мали з кого: їхні статки й володіння були найбільші в Речі Посполитій та простягалися від Краківщини через Перемишлянщину, Галичину, Поділля аж до самого Києва; і жило там аж понад сто тридцять тисяч – не людей, ні, їх ніхто особливо й не мав за людей – «ревізьких душ».

Франц Салезій Потоцький із родиною був найбільшим магнатом у Речі Посполитій. Для сьогоденішнього вуха більш звичним, ніж «магнат», є слово-синонім «олігарх», а для тодішніх вух це був той сигнальний і найдорожчий відтінок, що відділяв просто шляхтича від ду-у-уже впливового, здатного своїми багатствами, зв'язками з королем, у сеймі, з іншими державами, у судах, управах, а ще й власним військом впливати не просто на долі пташок меншого польоту, а й на розвиток цілої країни... Тож театр магнатам Потоцьким був потрібен, як Господу райський сад для зустрічі Адама і Єви: розкішно, душевно, тихо, спокійно, і тут... овва, є вже продовження знайомства, історії – і вже життя набирає кольорів, і пішло, і пішло вперед... Пішло, звичайно, по-всякому, але найвищий сенс у русі людей і декорацій, одне слово – розвиток...

Найвибагливіші театрали з різних епох дістали б повне гурманське задоволення своїх уподобань від знайомства з дворовим театром Потоцьких: тут ставили опери й балети, утримували професійний оркестр, запрошували професійні трупи й окремих артистів з інших країн, виписували з-за кордону модних

режисерів чи письменників. Спочатку театральні першопрохідці йшли на повідку тваринної любові до копіювання: вистави робили наймоднішою мовою найбільш культурно розвиненої країни – Франції, і дуже потішно наприкінці такого спектаклю виглядала публіка, що й на чверть не знала французької й засинала, видаючи звуки і ротом, і (пардон за пардон) низом – драми ставали комедіями... Та, як зазвичай буває зі всіма людьми зі збільшенням віку, а особливо статків, Потоцьких найменше почала хвилювати чиясь модна, та й узагалі будь-чия думка, тим більше, що Франц Салезій не знав французької, а через певну особисту історію й не хотів знати й мав до неї навіть відразу. Та й польський король Август III не любив французький театр, тож тоді почала перемагати вже нова, з національним колоритом мода: у тексти стали вклинювати старопольські пісні чи писали тексти самі, як то Вацлав Жевуський і Френсіс Урсула Радзівіл; пишноти виставам додавали модні кантати й ораторії.

Анна Ельжбета з процесією ввійшла до театральної зали, помпезність якої вводила в оніміння всіх, хто вперше її бачив: зі стін споглядали величні у своїй божественній красі міфологічні грецькі й римські німфи та богині й закохані в них герої – італійські художники добре постаралися. Обшиті синім оксамитом дубові стільці гармоніювали з важкою блакитною завісою, на якій сріблом було вишито два повні й один напівхрест – герб роду Потоцьких зі Срібної Пиляви. Стіни із секретом створювали добру акустику для оркестру й артистів. Притихла в поклоні трупа, стоячи на сцені, очікувала на високий дозвіл вирівнятися. Анна Ельжбета, сідаючи в крісло, милостиво махнула хусточкою.

– Вітаємо вас, ясновельможна пані, – приємним баритоном звернувся до Потоцької сивуватий, з благородними рисами лиця ксьондз Маурицій Вольф, колишній викладач поетики Варського колегіуму, а нині ще й режисер дворового театру в Кристинополі.

– Вітаю, пане Вольф. То які в нас плани на післявеликоднє святкування? Я не хочу більше чути від своїх гостей ані слова похвали театру pana Міхала Любомирського з Дубна. Ми маємо так вразити всіх, щоб навіть забулися, що є ще королівська операльня у Варшаві чи комедіальня в Білостоці. Для нас той прийом є дуже важливим, бо буде вся наша родина: дочки із зятями й майбутні свати нашого сина.

– Маю до вашої уваги вельми пікантну п'єсу неперевершеного П'єтро Метастазіо під назвою «Демофонт».

– Наскільки пікантну? У рамках Божої пристойності?

– Так, звісно... Та й мова піде не про християнські часи, а ще до них, а то, самі розумієте, чужі звичаї, історія... Я так думаю, що як наші поважні гості добре розслабляться за вишуканим столом і танцями, то та пікантність буде як родзинка в пасці.

– Умієте, пане Вольф, додати апетиту, – зручніше вмостилася в кріслі пані Потоцька. – Розкажіть.

– Цар Демофонт у своєму царстві запровадив закон, який вимагає щорічного жертвоприношення на поталу Аполлонові юної дівчи з шляхетного роду; ім'я жертви визначає жереб. Лише царські доньки врятовані від страшної долі, бо вислані за межі країни. Діцея, прекрасна юна дівка, благає свого батька Матусія не повставати проти цього закону, але Матусій вважає, що він хоч і підданий, та у своєму батьківстві дорівнює цареві, і цар має бути справедливим: або повернути своїх доньок у країну й показати підданим приклад у жертвоприношенні, або скасувати закон.

Анна Ельжбета зацікавлено слухала.

– Сучасно, вельми сучасно... Продовжуйте, пане Вольф.

– Отож цар Демофонт викликає до палацу старшого сина Тіманта з військового табору, де той перебував, і наказує йому одружитися з фригійською царівною, прекрасною Креусе. Заради одруження Демофонт забуває про давню ворожнечу між фригійськими й фракійськими царствами, тобто, – Вольф змахнув руками, – усім зрозуміло, що шлюб політичний і дуже потрібний.

– Ну-ну, і далі?... – у тому питанні для пані було все відомо й протерто до дір.

– Але є одна ціка-а-ава таємниця...

Анна Ельжбета, як і всі жінки, любила таємниці, однак з одним «але»: вона любила їх до безумства й терпіти відтермінування жодної з них, навіть у творі Метастазіо, абсолютно не збиралася.

– Швидше, пане Вольф!

– Тімант уже таємно одружений з... Діцеєю! І в них навіть є син, як дві краплі води схожий на батька!

– Ну й напридумував італієць! Такого в житті не буває! Ну, може, вольності в них у давнину там такі й були... Цікавий сюжет, мені подобається, – озирнулася пані, і панянки-коліжанки згідливо закивали головами.

– Тімант кохає Діцею, – з інтригою в голосі продовжував натхненний похвалою Вольф, – і боїться, що жереб упаде на неї, тож іде спочатку до оракула із запитанням про припинення жертвоприношення, на що дістає загадкову відповідь: «Гнів богів вщухне, коли безневинний узурпатор дізнається правду!» – а потім до батька з проханням скасувати закон. Батько-цар неблаганний і бере юну Діцею під варту, маючи на меті принести її в жертву позачергово, без жеребу, і таки оженити сина з царівною Креусе, котра тоді вже закохалася в молодшого брата Тіманта: той віз її кораблем з-за моря. Тімант сподівається, що батько, коли дізнається про внука, пробачить і йому, і Діцеї...

– Який же він був наївний... Розв'язку, Мауріцію, негайно розв'язку, – нетерпляче затребувала Анна Ельжбета.

– Тімант виявляється сином Матусія, а Діцея – донькою царя: матері під час пологів обмінялися. Закон про жертву скасований, усі живі й щасливі, і ще й внук бігає – фініта ля комедія і ля трагедія в одному бокалі!

– Я вражена, пане Вольф! Дуже, дуже сильно, гарно й багато намішано, нам підходить. І морально так, любов понад усе... і онук – це вже по-божому, по-християнськи; дух Великодня наявний. Розподіляйте ролі, розпишуйте ноти: я хочу, щоб там іще щось величне наш оркестр загравав... – Анна Ельжбета залишилася задоволена роботою Вольфа.

З палацу до воріт, на виїзд, твердою неспішною ходою вирушив сам Франц Салезій Потоцький – «король земель руських» – так називали магната за величезні володіння. Від шістнадцятого століття предки Франца Салезія пускали коріння на теренах Галичини, і, почавши від ротмістра, уперто просувалися в здобуванні звань і маєтків. Сімдесятирічний магнат опинився на вершині

родового параду марнославства: титулів і посад мав багато, бо й територій у нього було найбільше на той час: ротмістр та полковник коронного війська, староста белзький, сокальський, гайсинський, звенигородський, ропчицький, грубешівський, барський, яблунівський, маршалок коронного трибуналу в 1734 році; воевода волинський і київський, депутат сейму від кількох воеводств, кавалер найвищої державної нагороди Речі Посполитої – ордена Білого Орла – ці всі досягнення Франца Салезія свідчили про нього як людину неординарну й уперту в досягненні мети, бо мав під своїм керівництвом аж сімдесят міст і кількості сіл! І приклався до творення історії, розбудови архітектури, культури й долі наших предків на величезній території сучасної України (у списку Умань, Могилів-Подільський, Тульчин, Червоноград (Кристинопіль), Сокаль, Белз, Бар, Гайсин). Не мав Франц Салезій титулу ні графа, ні князя, та мучило це його лише замолоду, коли намагався осідлати посаг норовливої й дуже багаті Марії Зоф'ї Сенявської, удови Денгоффа – останньої з вигаслого роду Сенявських. Молода вдова Денгофф знала високу ціну і собі, і своїм статкам, тож не спішила вибрати чергового чоловіка з численного табуна амбітних магнатів-залицяльників, що били перед нею нетерплячими копитами; аж три роки Потоцький мірявся в кавалерській вправності залицання з ненависним йому відтоді князем Олександром Чарторийським. Віддамо належне Потоцькому – був вельми вигадливим у тій царині: бажаючи принизити князя-конкурента, знайшов на Уманщині майже бідняка, але князя Володимира Четвертинського, вимив, вичесав, одягнув у модний французький гардероб; виклопотав для нього в баварського електора орден святого Губерта й назвав маршалком дому Потоцьких... І все заради тієї солодкої миті помсти, яка наставала з візитом до дому Потоцьких когось із Чарторийських. Тоді Франц Салезій посилав за своїм маршалком і бештав[5 - Лаяв (діал.).] князя Четвертинського в присутності посланців, як тільки міг: «Ваша князівська честь, кур-р-рва мати!..» Тож князівського титулу Потоцький уже точно ніколи не прагнув... Та повернімося на майже 250 років назад, у 1770 рік, до неспішної ходи Потоцького родовим маєтком у місті Кристинополі, яке його дід – коронний гетьман Щенський Казимир Потоцький – назвав на честь бабусі Францішека – Кристини Любомирської. «Галицький Версаль» – так іменували за пишноту, велич і мальовничу садово-паркову архітектуру родове гніздо Потоцьких.

Як на сімдесят років Франц Салезій був іще міцним і жилавим чолов'ягою, який добре тримав удари і ворогів, і долі; навіть його девіз «Щит протиставляй щитам» змушував усіх недоброзичливців сім разів подумати, перш ніж вступати в політичне чи економічне протистояння з ним. Чи був він вродливим? На такі оцінки, узагалі-то, страждають недосвідчені жінки, бо бути вродливим не перше й навіть не друге призначення чоловіка, тож биті життям добре усвідомлюють,

що пішло це слово від двох – «чоло» і «вік» – розум, що шліфується віком, тобто мудрість, з якою він здатен прогледувати й захистити. Але як мед – то ложкою, а як золоту рибку – так по повній... З огляду на давні ідеали краси слід зробити короткий антропологічно-кулінарний історичний екскурс. Тогочасну Європу важко було назвати ситою: малий льодовиковий період щойно відступив, і через повені, неврожаї, війни сільське господарство давало мало їжі; робітників було небагато, до того ж їх часто викошували епідемії; проте дітей, що хочуть їсти, було багато. Тож удосталь не їв ніхто, хіба магнат. Середній зріст чоловіків за такого харчування зрідка перевищував 170 сантиметрів, а здебільшого заледве дотягував до 160. А жінки, які годували спочатку чоловіка й дітей і через це замість харчування через раз «нюхали миску», мали зріст десь 150–155 сантиметрів за ваги, що лише інколи перевищувала 50–60 кілограмів. А от магнат повинен був мати центнер і більше живої ваги, щоб одразу кидалося у вічі, що то не простий собі хлоп. Тож на всіх портретах магнатів передусім впадає в око тіло – ваговитий! – і лише потім десь трохи відсунута й зменшена щодо пропорцій тіла голова. Якби машиною часу перенести в ту добу японського чемпіона із сумо, то його б сприйняли як магната Всесвіту й поклонялися як божеству, бо, щоб заробити стільки їжі, тоді треба було дуже постаратися... Старий Потоцький був, як би сьогодні сказали, по-спортивному підтягнутий. І хоча маса масою, але кожна підкована жінка знає, що «добрий півень завжди худий», тож на свій поважний вік Франц Салезій був уже хоч і не дуже добрим півнем, але і його півень інколи оживав...

Ще важливо мати везіння, бо, як влучно підмітили поляки, «кого доля не злюбить, той і в носі пальця зломить». Франц Салезій мав свою пані Удачу, і вона підказала йому зняти модний французький одяг і назавжди одягнути традиційний польський кунтуш і заправлені в чоботи штани. Річ у тім, що перед смертю бездітний вуйко Франца Салезія Станіслав Потоцький, белзький воевода, почав подумувати, кому б то залишити свої солідні маєтки: «Лишив би Францішеку, якби мав вигляд поляка – ходив би в польському костюмі...» Знайомий монах переповів дядькові роздуми Францові. Ставки того «фешену» були надто високі, адже на спадок претендувало так багато рідні... Одягнувшись правильно, Франц Салезій став повним спадкоємцем сентиментального дядька й відтоді завжди мав «правильний» гардероб. Тож і сьогодні теплий шерстяний кунтуш покривав зсутулене тіло воеводи; сиве волосся розвівав той теплий березневий вітерець, що здатен вийняти з глибин підсвідомості прадавні печерні інстинкти – ті, що з приходом весни замолоду викликають якісь незбагненні радощі й сподівання на краще, змушують пильно роззиратися в пошуку втіхи для душі чи тіла, а в старшому віці просто вливають тепло й радість приємним спомином чи насолодою від весняного пробудження. Та і тіло, і душа

прагматичного старого були поза радісним весняним ефіром: його вимучували артритні болі: навесні вони особливо сильно сковували рухи й забирали всі сили, але свідомість піднімала з ліжка й гнала старече тіло вирішувати справи величезної території, а віжки управління нею він тримав ще міцно...

За кілька кроків позаду Потоцького супроводжував, показно тримаючи руку на ефесі шаблі, полковник Домбровський із десятком гайдуків. Усі слуги, яких процесія зустрічала на своєму шляху, негайно ставали на коліна, знімали шапки й покірно втуплювали очі в землю: такий ритуал був заведений у маєтку й саме так церемоніальний етикет приписував вшановувати короля. Але король аж у Варшаві, а тут він, Франц Салезій Потоцький, є королем земель руських, для своїх підданих – їхній власник (або по-польськи «дідич»), влада, суддя й Бог.

Франц Салезій сьогодні зібрався на традиційний щомісячний об'їзд своїх ближніх територій: правило «довіряй, але перевіряй» було і є актуальним завжди, і навіть невеликі часові збої через якісь, хай і поважні причини могли стати фатальним спусковим механізмом для нищих людських слабкостей багатьох управителів тартаків,[6 - Лісопильня (заст.).] гуралень,[7 - Виробництва горілки (заст.).] пасік, цегельних заводів, млинів, воскобоень, суконних фабрик... «Щойно послабиш контроль – і з твоїми людьми відбуваються дивні метаморфози: сумління замовкає, руки подовжуються, кишені й животи розбухають», – буркотів Потоцький у відповідь на намагання дружини залишити хворого чоловіка в ліжку.

Річ Посполита вже два роки потерпала від боротьби за владу в країні барських конфедератів, яких уперто, не жаліючи ні грошей, ні солдатів, «заганяли в стійло» російські війська. На тлі тих подій і внаслідок надмірних утисків від польської шляхти чаша терпіння простого українського люду переповнилася – виник національно-визвольний гайдамацький рух, відомий як Коліївщина. Туреччина підтримала конфедератів, розпочавши російсько-турецьку війну: усі воювали з усіма... Заварився величезний казан військових і політичних проблем, який поставив економіку й люд Польщі навколішки. Особливо страждало населення сходу Речі Посполитої: Галичини, Волині, Поділля, Правобережної Наддніпрянщини. Це були території на стику кордонів Речі Посполитої, Російської імперії й Туреччини, а всі ж знають, що великі – чи особисті людські, чи світові – трагедії розпочинаються на межі будинків, городів, полів, лісів, країн... Маєтності Франца Салезія Потоцького, сконцентровані на цих теренах, пізнали сповна силу жорен воєнних змагань: були пограбовані, спалені, вийшли з-під контролю... Та й поки що проблемно було говорити про їх повернення під керівництво магната:

воєнні дії розвивалися непередбачувано, гроші ж не просто люблять тишу, а й множаться лише в стабільній тиші, але зараз ані стабільністю, ані тишею й не пахло... Тож дідич мусив твердою рукою керувати тими ближніми територіями, з яких іще можна було витягнути грошви.

Дверцята карети шанобливо притримував особистий секретар, молодий червонощокий веселун Кароль Сіраковський, котрий, незважаючи на природну балакучість і молодість, мав унікальну здібність одразу налаштовуватися на таку хвилю спілкування зі співрозмовником, що ніколи не дратував людей: говорив у міру, не ліз у душу з особистими запитаннями, а головне – умів не тільки вчасно замовкнути, а й благородно мовчати з приємною усмішкою. І це Потоцького влаштовувало найбільше: на старість люди вже почали його дратувати нерозумінням очевидних речей, зайвими емоціями, дурними розмовами, тож найвищою насолодою стало самотнє перебування в кімнаті з видом на Буг.

– Ну що, Каролі, дорога довга. Подушок у кареті достатньо, мозолів на дупі не заробимо?

– Ні, ваша милосте, не заробимо, а як буде твердо, то по дорозі молодими бабами підмостимо, – жваво відізвався Сіраковський. Дверцята закрилися – заграли сурми, сповіщаючи від'їзд дідича.

Невідомо, чому саме конюший Вільчек виконував обов'язок дворового мучителя: чи через те, що дуже зрідка міг цв'охнути коня (він їх узагалі-то любив), чи то стереотипи хазяйського мислення ув'язали нагайку конюшого з людським тілом, та після кожної такої екзекуції він ішов до себе в кімнатку й просив Божого прощення перед старенькою іконою. І, напевно, Бог пробачав йому, вникаючи в слова прощеної молитви про те, що він, Ян, не винуватий... Це господарі дали такий наказ, не Ян... «А що я міг зробити?...»

Гуманізм Бога тієї епохи не передбачав ніяких мук сумління щодо свободи вибору. Та й що воно таке? Священники всіх конфесій, маючи сильні розбіжності в багатьох аспектах віри й порядку служби, у питанні покори земній владі були на диво однастайні й непослух власникові прирівнювали до непослуху Творцеві. А так воно насправді чи ні, парафіяни не відали, бо Біблія була книгою, недоступною для масового користування. Чеха Яна Гуса спалили на вогнищі в 1415 році тільки за розмови щодо трактування положень Святого Письма й за те,

що пропагував можливість дати людям самим читати Біблію (ще чого!). А в сусідній Росії не дозволяли видавати цю книгу аж до середини XIX століття: мовляв, люди ще не так витлумачать; звідси й вигідне, дуже вигідне для тримання стада в покорі поєднання слів «цар-батюшка». Так цар чи батюшка? Чи батюшка теж цар, а цар – майже Бог?... А за пропаганду, тим більше пропаганду покори треба платити, і все панство планети платило, і гарно, з розмахом, зі змагальним елементом... Служителі ж Господа добре усвідомили: чию костюмашку гризеш, того й слухаеш. Шляхтичі Польщі не були винятком: теж робили щедрі пожертви на храми – фундуші,[8 - Пожертви на користь якої-небудь установи, найчастіше костьола або монастиря (пол.)] тож індульгенція за всі-всі гріхи їм була забезпечена...

Зазвичай конюший після таких розмов на самоті не мав жодного тягара на душі, і міг із легкістю дивитися в очі своїм жертвам, та й ті, здавалося, не були в образі на нього. Але сьогодні Вільчек ну ніяк не міг зосередитися на молитві й просто-таки відчував стіну між собою й іконою: усі слова наче верталися до нього й зависали невидимим тягарем у повітрі, не доходячи до Божих вух; а перед очима стояло напівоголене тіло бажаної для нього дівчини. Конюший видав спересердя незрозумілий стогін і вирішив навідати Дарку.

Кухарка Зося поклала дівчину у своїй кімнаті. Дарка лежала на животі, а її спина нагадувала грубо нарізану домашню локшину з великою кількістю помідорів.

– Тс-с-с-с, Яне, не варто, не йди...

– Пані Зосю, ви її самогонкою змастіть або сечею, а потім...

– Знаю, знаю. Травною подорожника відходимо... А от душу її хто залатає?... – Зося прикро зітхнула.

Вільчек підійшов до Дарки.

– Ти того... не гнівайся на мене, добре? Подобаешся ти мені, і...

Дарка не дослухала, голосно схлипнула й зайшлася в дрібному плачі, аж локшина на спині заворушилася.

– Кра-а-а-ще б... я... теж померла від чуми, як і всі мої... До них хо-о-очу... Іди, іди звідси-и-и...

Пригнічений конюший зрозумів: шансів на прощення мало; з тим і пішов і до темної ночі завзято вимивав кінські зади, намагаючись забути за роботою прикрий нинішній день. Але, як усім відомо, найгірше забувається саме те, що найбільше хочеться забути...

Франц Салезій любив дорогу: зміна декорацій і плавне похитування карети відволікали його від постійного ниття суглобного болю, і Потоцький по-філософськи виминав у голові новини й події, сплітаючи їх у єдине полотно.

– Хотіли жаби короля, а дістали лелеку, – задумливо промовив шляхтич.

Кароль Сіраковський зі стриманою усмішкою запитально глянув на пана, та той далі заглибився у думки. За своє життя старий Потоцький був свідком злету й падіння кількох королів, і кожному хотів бути вірним, аби лишень король думав за всіх і на благо всіх... Двічі – у 1697–1704 і в 1709–1733 роках – на троні перебував Август II Сильний, який прагнув утворити унітарну саксонсько-польсько-литовську державу. За його правління, до речі, після війни Священної ліги проти Османської імперії до Польщі й відійшли Поділля та частина Правобережної України. Спочатку Август II прихильно ставився до козаків, навіть використав їх під час облоги Риги, а потім сталося, як у приказці: «Як підмур'я кладуть, їсти й пити дають, а як крокви ладять, то чортами платять» – наполог на виселенні козацьких полків на Лівобережжя. Звільнені території населили поляки... Проте, хоч і називався Сильним, не витримав король натиску своєї домашньої шляхти – «разом і батька легше бити» – і під час шведської окупації під примусом віддав корону Станіславові Лещинському... Петро I розбив шведів – знову Август II зміцнив свої позиції й повернувся на престол. Та сильним себе відчув не тільки він: у країні визріла й загартувалася як політична сила шляхта, і кожен пан бачив себе якщо не королем на троні, то королевичем у сеймі.

Відомий «німий сейм» у 1717 році поставив перед королем вимоги, які той прийняв без жодного заперечення, «нанімо» і які обмежили абсолютну владу монарха: королеві було заборонено тривалий час перебувати в столиці Саксонії Дрездені, а саксонським урядовцям – втручатися у внутрішні справи Польщі; також саксонське військо мало покинути терени Польщі. Здавалося б, ось вона –

віват, вікторія! – перемога національної самосвідомості і єдності, що приведе польські землі в економічний і політичний ренесанс. Та кожен магнат мав свій майновий інтерес і пиху, які не дозволяли сейму в унісон голосувати за рух уперед. Лише на рік повернувся на трон Станіслав Лещинський, і за нього Франц Салезій Потоцький навіть боровся під час облоги російськими військами в лютому-липні 1734 року Данцига (Гданська). Знову відбулася зміна влади – з німецьким смаком і на російських багнетах: Август III Фрідріх (1696–1763) – курфюрст Саксонський і король Польщі – посів престол завдяки збройній підтримці Пруссії й Росії (в останньої, як завжди, були свої інтереси на своїх же, звісно, етнічних землях...).

У Польщі Август III бував зрідка й навіть мови польської не знав! Цікаво, а чи хотів узагалі-то її знати?... Сидів у своїй Саксонії й керував, як секс-бомб, чи саксонський кролик, чи просто як люблячий татко, родиною з чотирнадцяти дітей; так і увійшов в історію Польщі – як король, що мав найбільше дітей. Дурне діло не хитре, кохатися – не думу державну думати... Зате в Речі Посполитій були магнати, яких такий король цілком влаштовував: Чарторийські й «Фамілія» – партія їхніх близьких родичів – намагалися проводити вигідні для себе реформи за ваговитої підтримки хитрого й сильного східного сусіда – Російської імперії... Та Франц Салезій завжди відчував біль не тільки від нахрапистого й безцеремонного російського втручання, а й від того, що кожен шляхтич, навіть якщо його стосувалася приказка «шляхтич із Помієва, пана Віхтя син», від п'ят до останнього волоска на чубку був сповнений амбітної пихи, власних ідей, планів, а все чиесь, може, і мудріше, через раз посиляли до дупи. Такого розлогого тлумачення потребує слово, якому важко одразу знайти однослівний аналог в українській мові – це «гонор». Адже кожен гоноровий шляхтич – «сам собі і швець, і жнець, і на дуду грець», і ні під чию дудку танцювати не буде, ні... Реальна влада в руках магнатів оформилася в змагання між двома таборами – прихильниками реформ і тими, хто вважав «ліберум вето» – право спинити прийняття якогось закону чи постанови лише одним і – о, яка садистська насолода! – своїм власним голосом священним і непорушним... Хіба що дуже, дуже добре заплатять. І платили, і погляди змінювались, і перехід з одного політичного табору в інший уже нікого не дивував. Тож право вето в сеймі XVIII століття стало страшним гальмом Польщі: за всю історію Речі Посполитої було зірвано дві третини сеймів, і третину з них – голосом одного депутата: «Не позвалям! Мам право вето!» І все – «юж, Параню, по коханняю» – якщо нема закону, економіка й політика топчуться на місці... Але то мала біда: кожен магнат на місці був сам собі і король, і сейм, і суддя, тому-то й казали, що тогочасна «Польща була раєм для шляхти, чистилищем для міщан і пеклом для хлопа»... А з пекла, як відомо, і чорти інколи на волю вириваються, і ситуація

стає критичною, та про це згодом...

І ось уже сам Франц Салезій Потоцький після смерті Августа III Фрідріха в 1763 році став тихим претендентом на королівську корону: багатства й політичні заслуги повністю дозволяли, але... Те «але» переважувало і багатства, і досягнення всіх можливих претендентів на польський трон: Росія і її можновладці не сумнівалися у своєму «споконовічному» історичному праві на польські землі, та той чужоземний вплив на польські справи здійснювався дуже хитро – руками польської шляхти за щедру винагороду сусідів. Попри запевняння в цілковитій підтримці Потоцького з боку російських царедворців, у серпні 1764 королем став Станіслав II Август IV Понятовський, про якого найкраще висловилося його висока покровителька й колишня коханка Катерина II: «З усіх претендентів на корону він має найменше підстав її отримати, а отже, буде найбільше зобов'язаний тим, з чиїх рук її дістане...» Вибори відбувалися за сценарієм Петербурга: у Польщу з ініціативи «Фамілії» були введені російські війська; усі дороги до Варшави перекрили, і – хто б сумнівався! – сейм одноголосно вибрав Станіслава Понятовського. «Вітаю вас із королем, якого ми зробили», – цинічно писала імператриця міністрові закордонних справ Паніну. І хто замовляє музику, той, звісно, і платить: у вересні 1764 року російський посол Репнін виплатив залученим до виборів посадовцям понад сто тисяч золотих червінців – гроші отримали і король, і Олександр Чарторийський, його рідний дядько, і інші іуди й іудчики...

Згадуючи ту недавню історію, старий Потоцький аж засувавсь на місці: душевний біль був іще дуже сильним. І сьогодні цей же король став для польських шляхтичів-жаб лелекою, звично викликавши для впокорення барських конфедератів, що прагнули його скинути, російські війська... Тепер старий магнат не брав участі в грі: політичний досвід і вік навчили Потоцького витримки й швейцарського нейтралітету: і так надто багато маєностей згинуло за два роки в київського й волинського воеводи; та й не міг він уже в сімдесят років претендувати на корону. Проте була, була в Потоцького своя фартова карта в рукаві, і він сподівався її незабаром витягнути... Час працював на Потоцького... Точніше, на двох: єдиному синові Станіславові Щенсному Потоцькому уже було двадцять, та для політика з курсом на корону це «щойно двадцять», що звучить значно гірше, ніж двадцять один, а двадцять два – гм... узагалі некепсько. Тож терпіння, татусю, терпіння й витримки...

Карета в'їхала в міську браму Белза – старовинного містечка за дванадцять кілометрів від Кристинополя. З трьох боків оточене водою приток Бугу, а з одного – крутим підйомом, воно здавна було важкодоступне для ворогів. Франц Салезій відчував у цьому місті якусь душевну рівновагу чи через те, що отримав його як подарунок долі в тридцять два від бездітного дядька, тоді як решту маєтностей доводилося вигризати зубами або купляти (усі ми сентиментально розслабляємося, споглядаючи свої подарунки, і почуваємося дітьми-везунчиками, яких люблять), чи через те, що з цього містечка вийшла й здобула всесвітню славу чудотворна ікона Матері Божої Ченстоховської. До Белза константинопольська ікона, яку принесли в Київську Русь Кирило й Мефодій, потрапила завдяки шлюбом руських княжон із князями галицькими й польськими. І коли настав чорний час облоги міста монголо-татарами, місцеві жителі як останню свою надію винесли ікону на фортечну стіну... Коли одна з трьох стріл влучила в лик Богоматері, сталося диво: з «рани» потекла кров, а на татарів спала темрява – перелякані вороги відступили... А ікона з трикутним шрамом на лику творила й творить донині дива зцілення – спочатку у Львові, а тепер у Ченстохові в Польщі; та й обидві її копії в Україні – Лопатинська й Гошівська – теж стали чудотворними.

Кароль Сіраковський шанобливо відкрив дверцята карети, і Франц Салезій, кречучи: «Старість – не радість», – зійшов на землю заціпенілими ногами. З родового будинку Потоцьких повискакували слуги й опустилися на коліна перед каретою.

– В-в-вітаю тебе, т-тату, радий т-тебе б-бачити... Як доїхали?... – Станіслав Щенсний був заскочений несподіваним візитом батька й від хвилювання аж почав затинатися: змалечку йому втовкмачували, якого сильного, славного й багатого батька він син, і хлопець мав його за живого Бога... А якщо Бога ще треба було собі уявити, то тато... тато був реальний – з подвигами, звершеннями, з величезною владою, якою, як істинний Бог, одних милував, а інших карав. Тільки Бог міг мати таку силу й чесноти, як його батько. Тож Станіслав Щенсний, друге ім'я якого польською означало «Щасливий», а латиною перекладалось як «Фелікс», утілював усю велику родову славу Потоцьких гербу Срібної Пиляви: їхні військові звитяги, складні державні звання, економічний талант примножувати свої багатства – усе те, що ореолом поваги й заздрості оповило їхню фамілію... Та ж слава лягала на плечі вродливого юнака величезним тягарем відповідальності перед майбутнім свого роду – з дитинства він тільки й чув: «Вставай, бо майбутні королі довго не сплять», «Ти мусиш, бо ти Потоцький», «Вчи латину, французьку, німецьку – з королями колись будеш за одним столом сидіти...». Тож хлопчина змалку дуже боявся розчарувати своїх батьків і щось зробити не так... І той страх

«щось зробити не так» був настільки сильним, що часом вводив його в повний ступор і зовсім забирав дар мови – Станіслав тільки тремтів від страху перед батьком, а той навіснів: дав Бог єдиного сина на чотири дівки, і той не вдався в Потоцьких... Юнака досі гнітив важкий, неприємний спогад про те, як у десять батько покликав його до себе дати прочухана за те, що грався в лови із сином кухарки. Франц Салезій тоді тільки грізно глянув, навіть іще нічого не встиг сказати, як... як Станіслав відчув, що штани змокрили проти його волі. Хлопця не били – ні, і пояснення тому страху Станіслав Потоцький шукав протягом усього життя. Можливо, дуже багато страху мали прислуга й вихователі, які оточували хлопця й утихомирювали його грізним опудалом батька? Не можуть, ну ніяк не можуть раби виховати вільну людину... Найкращі вчителі намагалися вкласти в голову іменитого дитяти повний комплект знань із математики, історії, латини, німецької, французької, і їм це більше не вдавалося, ніж вдавалося, бо при його народженні Бог, цілуючи дитя в голівку, очевидно, був більше зайнятий спогляданням красот свого райського саду, аніж математичним підрахунком дерев і плодів на них. Батько часто сердився на малого після відвідин занять, а хлопчика потім довго трусило... Хоча «забула баба, як дівкою була»: Франц Салезій сам лише трохи знав латину, а було б непогано, якби ще й французькою говорив так, як ненависний конкурент із женихання до Сенявської – Чарторийський, який так мило «ля-ля-фа-фа» з «де-амур», що в результаті Францішек – «па-па, мон амі Марі». Але то є гріх усіх батьків без винятку: хочуть від дітей більше, ніж самі могли втнути в дитинстві...

З віком страх перед батьком у юного Потоцького хоч і зменшився, але не зник остаточно. Уже понад рік Станіслав Щенсний практикувався в управлінні Белзом: ще підлітком його поставили на перший щабель шляхетної ієрархії – отримав від короля титул ротмістра, а в юнацькому віці батько зробив його белзьким старостою. Серед усіх учителів, яких найняв йому батько для домашнього виховання, найбільший вплив на Станіслава мав Маурицій Вольф зі своєю літературою й піітикою, і ними юнак із великим задоволенням і займався б, та, як показує весь досвід буття людства, найкраще література й поезія вдаються голодним: де ви бачили ситого поета? Хоч і голодні пташки не співають, та й ситі вони мовчать... А Станіслав вилетів із такого родового гнізда, у якому століттями пташки були ду-у-уже ситими й такими мали залишатися надалі, тож для того хлопцеві довелося розпрощатися з улюбленим учителем і вникати в складні економічні питання. Щенсний мало що петрав у хитромудрих сплетіннях законів і намагався якимось накласти їх на реалії складного для управління через строкатий національний і конфесійний склад містечка.

Батько ходив кімнатою, розминаючи ноги.

– Щось холодна весна цього року... Як, уже сіють по околицях?

– Та я... щось не спостеріг...

Франц Салезій пильно глянув на сина, трохи помовчав.

– А злоті наші, сину, починають рости на околицях і навесні... Ну а загалом тихо тут, заворушень нема?

– Та ні, українців менше третини, тож працюють, як і поляки та євреї.

– Добре... Не треба нам тут ні їхньої гайдамаччини, ні барських конфедератів, ні російських військ, а то без штанів залишимося, як якісь голодранці... Давай, Станіславе, документи – подивлюся, як ти тут справляешся... – Старий Потоцький заглибився у фінансові книги. – А що то цеховики так погано податки сплачують?

– Та кажуть, що менше продавати стали, війна ж з усіх боків...

– А партачі,[9 - Партачами називали українських міщан-майстрів, які самотужки клепали свої вироби: їх не приймали в об'єднання польські цеховики й за найменшої нагоди або утискали, або робили всякі підлості, аж до підпалу конкурента: правило зверхньої гоноровості до інших було чинним на всіх рівнях. (Прим. авт.)] бачу, узагалі нічого не сплатили... – Франц Салезій нахмурився. – Що ж будемо з ними робити, сину?

Станіслав звів брови й знизав плечима; старий звернув запитальний погляд до свого секретаря.

– Збільшимо ім шарварок – хай ідуть дороги ладнають, чи мости будують... чи ще що для громади потрібно, – гідно витримав іспит Кароль Сіраковський.

Старий дідич лишився задоволеним почутим.

– Гм... А це щось не те-е-е, – знову видивився батько черговий підозрілий факт у документах. – Нехай майстрам війна завадила, але істи ж завжди хочеться, і

люду в нас зі сходу трохи прибуло – прибутки від млина мали б вирости, а тут чогось упали...

Станіслав Щенсний починав потроху почуватися десятирічним хлопчиком.

– Поклич-но Домбровського, – звернувся старий до Кароля й, закривши руки за спину, почав виходжувати з колишньою молодістю завзятою рішучістю по периметру кімнати. За кілька хвилин Домбровський витягнувся перед дідичем. – Слухай сюди... З'їздить-но із Сіраковським до нашого млина... Побудьте там годину-дві, подивіться, який там рух, чи є черга, чи нема; поговоріть із людьми, чи часто збіжжя возять до млина, чи ні; потім – з мірошником, що він скаже... А потім що, Каролі?...

– А потім або мірошника за дупу й сюди, на дібу, або по селах: по хатах таємні жорна шукати.

– Так, добре... Так і зробіть...

Гінці поквапилися, і Потоцькі залишилися удвох. Станіслав починав входити в давно забутий дитячий стан ступору: кутики вродливих чуттєвих губ опустилися, нервова жилка на рельєфному мужньому підборідді зрадницьки виказувала хвилювання, лагідні карі очі уникали прямого погляду й набирали вологого блиску, високий лоб вкрився зрадливими намистинами поту. Батько помовчав, споглядаючи у вікно від'їзд гайдуків. Обернувся, спостеріг знайомі зміни на обличчі сина, хвилю подумав.

– Ти бачив, Щенсний, як у кузні роблять метал? – Станіслав заперечливо хитнув головою, не підводячи погляду. – Беруть купу такого рудого каміння (воно не дуже тверде, гепнеш – можна розлупити) і кидають у п'єц,[10 - Піч (пол.).] і вогнем його, вогнем, поки не потече річкою у форму... Трохи охолоне – і луплять по затверділому й ще гарячому важченим молотом, і шур-р-р – у холодну воду, і знову б'ють, і знову у вогонь... Так і людина стає міцною тоді, коли витримує всі негаразди, і хоч вони нам зовсім, зовсім не подобаються, бо боляче б'ють, а мусять, мусять таки бути в нашому житті, як ті вогонь, вода й молот, щоб стали ми міцними... щоб могли всю нашу біду й ворогів кряти, як той меч... а ні – то чийсь меч скарає тебе... Ти ще молодий, ти як та руда, що щойно потрапила до п'єца... Не переживай, у тебе все вийде, я тобі допоможу... Щоб ти не робив помилок, маеш набиратися досвіду... А щоб той досвід у тебе був, мусиш і

помилятися... Але трохи менше треба помилятися, Щенсний, – закінчив батько.

– Д-дякую, тату... Я... я старатимусь, – вирівняв поставу й погляд молодий Потоцький.

– От і добре. А я тобі помічника дам – Кароля Сіраковського. Він тебе навчить у житейських ситуаціях розбиратися: уже довго мене в секретарях слухає – підкувався.

– Дякую, татку... А як там мама?

– О-о, мама... Керує маетком, як апостол Петро раєм... Виставу до Великодня готує, просила тебе привезти, бо там головну роль для тебе пан Вольф приборіг.

– О, а вистава про що? – Обличчя Станіслава Щенсного випогодилося й засяло щастям.

– Не вникав, сину. Навколо такі вистави з такими закрученими сюжетами щодня творяться, що й у страшному сні не побачиш...

Посланці Потоцького прибули на млин. Холодна вода була на весняному підйомі й гарними потужними потоками спадала з дерев'яного колеса. Під млином на возі сиділо двійко обідраних хлопів із кількома мішками збіжжя: чекали сигналу мірошника, бо той щось там долагоджував. Перелякані появою військових, чоловіки злізли з підводи й нервово зам'яли шапки в порепаних руках.

– Що, люди закінчилися чи зерно пропало? – поцікавився Сіраковський.

– Та ні, люди є, Богу дякувати, – непевним голосом обізвався молодший, – ледве зиму всі протягнули... Ото з цілого села назбиралисьмо, між усіма й борошно поділимо...

– Аби лишень людям до кропиви молоді дотягнути, а худобі – до паші, – долучився до розмови старший.

Хоча ситуація з податками з млину й прояснилася, Домбровський не бачив себе в ній, а його егоцентрична натура прагнула самореалізації або як військового, або як просто фізично сильного хлопа – байдуже, але щоб комусь-таки було добре: чи йому, чи його господареві.

– Ти, Каролі, тут побудь, а я порозглядаюся, може, ще що цікавого побачу...

На пагорбі неподалік від млина двоє малюків бавилися, пасучи гусей; смішно брикали козенята біля прив'язаної кози... Цікаве було нижче за течією: молодиця в припіднятій спідниці, звабливо виставивши ноги, стояла у воді й полоскала білизну. «Оце воно – те, що треба», – пришпорив коня Домбровський. За шумом води жінка не помітила появи вершника й вправними рухами продовжувала вимочувати білизну, плавно й ритмічно похитуючи стегнами; повні груди вивалювалися з розстебнутої сорочки; білявий кучерявий пушок на шиї розвівався вітром. У Домбровському прокинувся жеребець, і він прагнув свого: весна ж...

– Пані мірошникова?

Заскочена зненацька жінка аж випустила з рук одєжину, і речі понесло потоком.

– Так, прошу ясновельможного пана, – намагалася поривчастими рухами вирівняти спідницю й заправити груди.

– Доброго дня, пані. Маю для вас не дуже добру новину: вашого чоловіка ми забираємо аж у Кристинопіль, проштрафився він перед паном... – Домбровський зробив театральну паузу.

Жінка, для якої побачити такого гарно вдягнутого військового біля своєї садиби було рівноцінно сходженню архангела Гавриїла на грішну землю, раптом почула новини, як від чорта. Вона остаточно втратила розуміння дійсності: спочатку похапала повітря ротом, видаючи якісь незв'язні звуки, а потім упала перед полковником на коліна.

– Пане-панусику, Христом Богом прошу: не забирайте мого чоловіка! Діти, діти маємо... пропадемо, пропадемо без нього...

– Що ж ти можеш мені запропонувати? Може, я б тебе і послухав, – гнув свою жеребцеву лінію Домбровський.

– Маємо, маємо що дати – аж шість злотих е, принесу... принесу зараз, – намагалася підвестися молодиця.

– Цього мало буде... – спинив її полковник.

– Боже, не маю більше... Козу візьміть... або гусей...

– І цього мало буде...

– А що ж, що ж іще-е-е?! – схлипувала жінка.

– Як вгодиш мені ліпше, ніж своєму хлопові, то, може, і шести злотих стане; навіть коза твоя з гусьми залишаться вдома.

– Ні, ні... то не по-божому... – з широко розплющених синіх очей потекли вже сльози відчаю.

– Як не можеш «не по-божому», то буде по-людськи, – нетерпляче кинув вояка.

– Так, пане, я... змо-о-о-ж-ж-жу.

– І не вий мені тут, вставай...

Під найближчим деревом нещасна, схлипуючи, тремтячими руками зняла одяг. Домбровський хтиво облапав і вим'яв груди – тверді, покрутив соски; оглянув рот; хляпнув рукою, як коняку, по сідницях.

– Файна, з холери файна, – відкрив свій вхід до раю й попхав голову жертви вниз, собі між ноги. – А тепер давай, старайся, тільки дуже старайся... І вважай там із зубами, а то виб'ю...

Назад посланці Потоцького їхали в доброму гуморі: Сіраковський – бо не треба було їхати по вбогих халупах, а Домбровський – через те, що, як справжнісінький

вовкулака,удовольнив свою тваринну хіть повним приниженням жінки мірошника, ще й забрав останні гроші сім'ї.

– Пане Домбровський, а що ви сказали жінці, що вона вам гроші віддала? – Сіраковський прагнув удосконалювати свій таланти управління.

– Що, що... Що чоловіка до війська забери, бо податки погано сплачує... А хто ж до війська хоче, коли війна в країні йде? Дурних нема – ліпше заплатити; живий хлоп іще заробить...

Батько й син Потоцькі через вікно карети роздивлялися Белз: маленькі дерев'яні хатинки тулилися одна до одної обабіч довгих покручених вуличок, политих нечистотами й помями. Помітно вирізнялися три сектори забудови: польський – відносно багатший, єврейський – найбільш щільний і скупчений, і український – найбідніший. Обдерта дітлашня галасливою юрмою бігла за каретою: «Нех жие пан Потоцький!.. Нех жие пан Потоцький!..» Станіслав Щенсний порився в кишенях і звично сипнув через вікно жменьку дрібних монет – дітлахи горобцями кинулися в дорожній бруд.

– Не треба привчати голоту до подачок. Мусять знати, що все працею має даватися, а не з пана сипатися, – Франц Салезій був незадоволений щедрістю сина. Щенсний зніяковіло хитнув головою й засвоїв іще один урок. – А он туди, туди й туди не шкодуй, – батько рукою показав на костел, дерев'яну синагогу й греко-католицьку церквину. – Бо як є вони, то люди мають причину залишатися тут надовго: спільна віра – то велика сила, і вже є їм навколо чого об'єднуватися. А ти сам знаєш, що з людьми нині скрутно: повибивали, повирізали, а ні – то самі повтікали... А хто тобі робити буде? Щоб жили ти й твоє майно, люди, люди мусять бути коло тебе... Та основне – щоб були під тобою: щоб, коли гуртуються, проти тебе не йшли... Тому в овець пастух правильний мусить бути – от йому, сину, і вартує дати, і вже тоді отару поведе, куди ти схочеш і скажеш... – стяглистий і скупий Франц Салезій переставав бути таким, коли на кону стояли важелі впливу на свідомість людей. Інтуїтивно чи ні, але був він, як сказали б нині, і талановитим медіа-магнатом (щоправда, усного як на той час медійного простору), готовим фундувати будь-що, що гарантувало б йому потрібний вплив на людей, хай би навіть церкву сатаністів, аби та лишень мала працездатну паству, здатну платити податки... Та на той час її ще не існувало. Щоправда, діяв тоді її солідний міні-прототип – орден єзуїтів, так зване «суспільство Ісуса», уся мораль якого стояла на хамелеонських цінностях «акомодативи», тобто

пристосування до обставин або в тлумаченні основних релігійно-етичних вимог, або навіть у скоєнні будь-якого злочину «в ім'я вищої мети» – слави Божої. Члени ордену мали право ходити в цивільному одязі, шпигувати, відмовлятися від клятв Божих; могли чинити будь-які дії на користь католицькій церкві... І за отим сухим «будь-які дії» ховалися страшні й цинічні злочини, якими «біла й пухнаста» офіційна церква вимощувала собі широкий і багатий шлях... А генералом ордену єзуїтів був «чорний» папа з пропискою у Ватикані, тож діяв на благо й зі святого благословення «білого» папи...

Отець Ігнатій з ордену єзуїтів був частим гостем у домі Потоцьких: умів давати господарям дуже слушні й помічні поради, які, щоправда, не треба було чути всім святенницьким вухам, а то вжахнулися б... За це отримував щедрі пожертви на заснування нових кляшторів[11 - Католицький монастир.] ордену в Галичині. Та не тільки єзуїтів підтримував магнат: жертвував кошти на будівництво вірменської церкви в Могилеві Подільському, костелу Бернардинів із кляштором у Кристинополі, на костел у Настасові та численні греко-католицькі храми – дотації на будівництво храмів різних конфесій сягали десятків тисяч злотих на рік.

– Схи-и-изма-а-а-а-тик! – з бічної вулички долинув звірячий крик, і звідти прямо на панську карету вибіг переляканий захеканий хлоп у понищеному ремісничому фартушку, а за ним – трое розпашілих чолов'яг теж у фартушках, з палицями.

– Що то таке діється? – грізний окрик старого Потоцького змусив усю процесію сповільнитися.

– Ваша милосте, – упав на коліна замучений чоловік, – убити... убити мене хочуть...

Старий пан вийшов із карети, пильно вдивився в обличчя кожного.

– Що маєте сказати на своє виправдання?

Переслідувачі, заскочені новим поворотом подій, стояли, переглядаючись.

– На коліна перед паном, бидлото! – втрутився гайдук супроводу.

Усі прийняли позу смирення, але пояснення давати не наважувалися.

– Ти! Говори! – наказав Франц Салезій наймолодшому: молодість завжди більше скаже – язик іще нестриманий...

– Він ціни спустив... Замовлення наше забрав... партач...

– А вам хто не давав ціни спустити? Жадібність глузд замінила? – Цеховики мовчали. – А схизматиком його чому назвали?

– Бо він і є схизматик, – пробурчав старший.

– Ви знаєте, до чого довели такі закиди на сході? – спитав Потоцький. Чоловіки мовчали, бо добре знали, до чого... – До хат спалених, моря крові, дітей мертвих... Ви такого тут хочете? Чого мовчите? Відповідайте!

– Не хочемо... – загуділи майстри.

– Як тебе звати? – звернувся дідич до партача.

– Іван...

– Ото, Іване, слухай і всім перекажи: якщо хто ще коли-небудь буде притискати вас за замовлення чи схизматиками обзивати, прийдеш до старости, і тому староста, – пильно глянув у бік переслідувачів, – зробить привселюдну хльосту. Ідіть і пам'ятайте: покарання мое буде жорстоке...

Прийшли чоловіки дочекалися від'їзду карети й розійшлися. Є слова м'якенькі, як подушка, і звучать приємно й лагідно: «мама», «тиша», «сон», «квіточка»... Чи ти будеш їх говорити протяжно, чи з будь-якою інтонацією – ніщо їх не зіпсує, бо і зміст, закладений у них, і поєднання звуків приємні для сприйняття... А от при слові «схизматик», як іще й не розумієш істинного значення, уявляється якась велетенська колючка, з якої може ненароком викотитися гримуча змія – і тебе за ногу... А ще більш неприємно, коли цим словом називають тебе, а особливо якщо ти ще й знаєш його зміст... Означає воно «розкольник», «віровідступник» – так католики називали і греко-католиків, і православних. Хоча створення греко-католицької церкви було визначено спочатку як проект із примирення християн

різних обрядів, бо найменші церковні розбіжності провокували міжконфесійні й міжнаціональні бійні, насправді глибоке презирство і в католицького духовенства, і в католицької шляхти залишилося, що вилилося в намагання взяти під повний контроль греко-католицьку «посестру» й у фактичну зневагу до «схизматиків»: постійне втручання в справи уніатської церкви, недопускання її ієрархів у польський Сенат – там могли бути лише католицькі. Влада не давала жодних пільг греко-католицьким священикам: вони, як і православні, навіть відбували панщину у феодала. Уніатів не вважали повноправними громадянами тільки тому, що греко-католицька церква не хотіла відмовитися від української мови, обрядів, народних традицій і свят. Хтозна, якби відмовилася, чи була б нині Україна?... То в однорідному середовищі люди, які сварилися, могли ображати одне одного словами «свиня», «тупий пень», «лінтюх», «скнара», «йолоп», «курвий син»... Але коли ті самі слова діставали національно забарвлене означення, то – о-й-о-йой – починало пахнути масштабною бійкою в найкращому випадку... Та іжакувате слово «схизматик» дорівнювало цілому мішку всіх інших образ, бо чіпляло те святе, що є в душах, – віру: її ж не видно, вона як ніжне тіло молюска всередині мушлі. Мушля витримає більше образ, бо вона тверда, але віра... Віру краще не чіпати: вона ранима, бо це духовна суть людини, всмоктана з молоком матері. Не чинить вона тобі зла – не чіпай її. Та й не може чинити, бо фундамент усіх релігій замішаний на однакових заповідях Божих. Але то є мудрість, до якої потрібно дорости всім народам. Мудрість – це не розум, не знання – ні, це не синоніми. Це знання, помножені на досвід і час, за який вони стають сутністю колективної поведінки... А поки що «Схизматик!» – кричав сусід сусідові у сварці за межу; «Схизматичка...» – заздрісно шипіли дівчата-односельці вслід вродливій юнці; «Схизматик, схизматик...» – дражнили хлопчаки товариша на річці... Зернята ненависті сходили в одних душах, сіючи насіння помсти в інших, розводячи мости між цілими народами на століття, спиняючи світ на шляху вдосконалення. Важка ноша Каїна розтягнулася на віки, і щедро присипав він люд пилом свого прокляття... Убити Каїна в собі – ось вища мудрість, якої має прагнути світ...

Секретар Сіраковський із полковником Домбровським, стоячи перед вельможними очима панів Потоцьких, доповідали про результати рейду на млин:

– Треба сказати, ваша милосте, що по селах ситуація може бути критична, бо збіжжя мало й люди майже голодують, – Сіраковський зробив паузу. – І, як весна далі буде така холодна, то може й мор початися...

Станіслав Щенсний тривожно звів брови й глянув на батька.

– Шляк курву не трафить, – наклав резолюцію старий Потоцький, – але з податками поки що не тисніть, хай віддихаються від зими, а там поросята, курчата, гусята... – тоді вже можна... і буде що відтиснути.

– А ще мірошник дав три злоті як компенсацію за недоплату, – поклав гроші на стіл Домбровський.

– І то добре, то є половина коня за ціною, – схвалив старий дідич. Півконя абсолютно спокійно залишилося лежати в кишені Домбровського, та вони не обтяжували ні кишеню, ні мініатюрне сумління полковника. – Так, і ще одне. Пан Кароль Сіраковський! – Сіраковський розправив плечі й підтягнув живіт. – Я призначаю вас маршалком двору свого сина: будете управляти його справами й допомагати керувати маєтностями. Сподіваюся, що той досвід, який ви накопичили, піде на користь обом. – Кароль щиро всміхнувся й шанобливо вклонився Станіславові Щенсному, а той приязно відповів кивком. – А ми з Домбровським поїдемо далі – у Тартаків, Сокаль, обсервуємо ситуацію там. Ну що, сину, за тиждень чекаю на тебе вдома, у Кристинополі, та й мама тебе вже хоче побачити. – Батько поплескав сина по щоці й обійняв.

– Так, тату... У мене... у нас із Каролем усе буде добре, обіцяю...

– Мусить, мусить бути добре... Усе потихеньку-помаленьку залагодиться, і з тебе вийде добрий спадкоємець, а дасть Бог, і король...

Станіслав Щенсний зашарівся, знову відчувши на своїх плечах важку ношу спадкової відповідальності, яку раз у раз брикливо намагалася скинути його молодість укупі з мрійливою поетичною натурою.

Сірй квітневий вечір настав швидко, натягаючи таємничу пелену довгих тіней і шурхотливих звуків на кристинопільський палац. Над ним майже завжди стояли хмари: мабуть, через те, що близенько широкою долиною котив води глибокий Західний Буг. Та слуги по кутках перешіптувалися про те, що то нечиста сила так небеса постійно тримає, щоб Бог не глянув на неї, і ходить туди-сюди, і живе в палаці... А де живе – того вголос не говорили, тільки завертали багатозначно очима, бо всі й так знали, у кому вона оселилася... Анна Ельжбета останнім часом

погано спала: то холод, то несподіваний жар змінювали одне одного, вимучуючи худе тіло й доводячи жінку до сказу. Вона підбігала до вікна, шарпала його, рвучко вдихаючи холодне вологе повітря, яке чомусь не розтікалося по тілу й не годувало досхочу всі його частинки; у тій постійній задусі серед річкового туману мозок починав бачити якість фантастичні силуети, які змінювали обриси й рухалися до неї. «Боже святий, спаси і помилуй...» – падала перед багатими іконами пані Потоцька. Молитва заспокоювала, та сну так і не повертала, як не викручувалося тіло на великому ліжку. Спогади навалювалися на свідомість, стаючи жуйкою для мозку аж до світанку. Анна Ельжбета не любила нікого... і ніколи... І її теж ніхто й ніколи не любив... В одну з ночей вона це усвідомила, і, укотре відкривши вікно, закричала таким страшним криком, що всі, хто його почув, поспішили проказати молитву й затулити обидва вуха подушкою.

Її використали, так-так, використали молодість, прізвище... І тіло призначили для виношування тих, хто буде далі носити прізвище роду Потоцьких. А чи хто спитав, чого хоче вона сама? Не спитав, та й уже не питає ніхто й ніколи; і сенсу нема: роки полетіли – і літня жінка в задушливій злості плакала, втихала, знову набиралася злості. У її квітучі вісімнадцять батьки нарешті визначились із достойною партією для своєї доньки, єдиним плюсом зовнішності якої була молодість, та на балах молоді люди чомусь не помічали й того плюса, тож мала всі шанси потроху зарости мохом стародівочства. Цілий тиждень проплакала у своїй кімнаті Анна Ельжбета, перш ніж вийти до нареченого зовсім іншою – зі скляним поглядом і душею, навіки зашнурованою в корсет ненависті. Не був наречений Франц Салезій Потоцький приймний її дівочому серцю й амбіціям: удівець, на двадцять чотири роки старший, міг бути для неї татусем, а з вигляду – і дідом... Але він був її дядьком, а вона – його троюрідною племінницею, теж Потоцькою з великим приданим: це був шлюб не закоханих, а злотих, сіл, корів, свиней, титулів – величезних статків двох недалеких гілок роду Потоцьких.

У першу шлюбну, та й в усі наступні ночі вона нерухомо й терпляче чекала, поки Франц Салезій зробить свою справу й злізе з неї; усі його погладжування й ласки спиняла, затримуючи руку: то не по-божому, святі та праведні мають тримати тіло та душу в покорі – таке виправдання цьому вона тримала у своїй голові, хоча насправді її підсвідомість просто не сприйняла Франца Салезія як чоловіка. А численні роди... Ця страшна жіноча мука була її платою за те, що одразу не дала хлопчика – спадкоємця. Спочатку двоє дівчаток, а потім – хвала Богу – хлопчик, який зменшив її внутрішнє напруження й кількість походів нелюба до її спальні... Ще одна дитина – у надії на хлопчика – знову дівчинка, і знову ще одна... А далі Анна Ельжбета вже не хотіла ділити ложе з чоловіком; та й він був не проти, а для його чоловічої розрядки в палаці знайшлася людинка... Щоразу під час появи

донечки Потоцька істерично плакала, і довго, довго не могли принести дитинку до мами: не хотіла вона її бачити, щоб укотре усвідомити, що ненавидить себе за те, що створена жінкою з ненависним тілом, яке здатне приводити на світ такі ж ненависні тіла. За всієї поваги до Бога Анна Ельжбета ніколи не хотіла бути жінкою – слабкою в суспільстві, створеною лише для того, щоб хтиві чоловіки оцінили її як кусень м'яса, достойний чи ні бути спожитим, а в разі заміжжя – як м'ясо на золотій таці, якого навіть не видно під горою коштовностей; жінкою, яку мучили жахливі щомісячні болі, дані в спокуту за прадавню любов Єви – знову-таки до чоловіка, і, хоча стала його власністю, він в очах Бога був безневинною жертвою спокуси, бо й сам Творець був чоловіком... Світ її часу повністю належав чоловікам: влада, гроші, релігія, мистецтво, література, музика... Якщо туди й потрапляли поодинокі жіночі постаті, то зверхній чоловічий погляд виштовхував їх зі свого сприйняття як нерівних богам: як папесу Іоанну, після папства якої й донині існує звичай перевіряти майбутніх претендентів Ватикану на чоловічу привілею між ногами (що, вірувати жінки достойні, а керувати вірянами – ні?), чи як Жанну д'Арк – злякалися й стратили, бо вона стала сильнішою від сильних за правом народження...

Згодом Анна Ельжбета звикла до того, що в неї є діти, і навіть до певного часу любила їх: допоки маленькі кумедні малюки нагадували янголят, вона тішилася ними й пестила їх. Та коли в десять-одиннадцять років її земні янголи діставали талію й у них починали рости груди, мати не могла їх більше бачити, їй були противні ті статеві метаморфози, що мали привести до гріха й мук. Дівчат селили в дальні кімнати, і строга мати зазвичай заходила туди тільки для того, щоб накричати за якусь провину. Їм швидко підшукували багатих і впливових наречених із магнатських родів, і нові бутони нездійсненого кохання в'янули, так ніколи й не розпустившись у квітку, на жертвному вівтарі багатства й пихи – життя йшло по віковому колу з покоління в покоління, і вирватися з нього було годі, бо ти – жінка, ти – ніхто... Дві доньки-підлітки – дві Палажки – дванадцятирічна Пелагея Людвіка й п'ятнадцятирічна, та вже заручена Пелагея Тереза були позбавлені звичних для інших дітей ранкових материнських обіймів чи усмішки, і обидві почувалися глибоко нещасними й непотрібними; єдиними втіхами для них було спілкування з численними гувернантками й вихователями та спостереження здалеку за іграми дітей прислуги. Щодня після обіду, намагаючись пропхати одна одну у двері маминої кімнати, – жодна не хотіла першою потрапити під пильний сталекий погляд, – приходили для звіту про свої успіхи в навчанні, і рідко коли задоволена ними мама зі строгим виглядом влаштовувала іспит і їм, і вихователям. Вона давно усвідомила, що доньки після заміжжя стануть для неї майже чужими й забутими людьми, які приїжджатимуть лише на великі свята й загрузнуть у безкінечних дітях, порядку й варінні

повидла на зиму... Лише син Станіслав Щенсний Фелікс мав для матері в цьому світі особливе значення: він не просто частинка її тіла, а ще й живе уособлення мрії бути чоловіком у цьому неприємному світі; він – це вона... І вона буде, буде робити погоду серед рівних собі...

Важка ніч поступово відступила, забравши від Потоцької кошлаті лапи незвіданих примар і думки, що виймали душу й вимучували тіло. Тепер тільки вдень Анна Ельжбета, одягнувши глухе плаття з мінімальним натяком на сексуальність, могла хоч трохи отримувати задоволення від життя, активно керуючи людьми й подіями у своєму кристинопільському раю, де вона була богом... чи чортом... Та й яка різниця... Головне – керувала й мала владу, як чоловік.

Сьогодні був особливий день: додому в Кристинопіль після тижневої ревізії повертався дідич Франц Салезій і був уже на під'їзді молодий шляхтич Станіслав Щенсний, тож весь двір мав купу роботи: вибивали подушки й перини, натирали до блиску італійські мармурові кахлі залу й бібліотеки, паркет у кімнатах; верещали й прощалися з життям поросята, кури та гуси; вимивали коней і конюшні; собак на псарні вичісували від старої шерсті... Та всі, незважаючи на клопоти, дійсно були раді приїзду двох Потоцьких, бо увага їхньої пані хоч ненадовго перемкнеться з них на чоловіка й сина.

Готувалася й маленька карлиця Каролінка. Маючи метр із гаком зросту, ще підлітком була забрана з прикарпатського села до двору Потоцьких на втіху для очей придворних і їхніх гостей. Її тримали, як породистого котика чи песика, щоб хтось укотре захоплено й безпardonно вигукнув: «Ой, а це що за диво?...» – чи в інших варіантах: «лялька», «калічка», «недомірок», «страшилко», «мале гімно», «покруч»... Як у зоопарку... Та там звірі не розуміли людської мови, а Каролінці було боляче, дуже боляче. Якби вона була звичайного зросту, то була б красунею: чорне блискуче волосся, голубі виразні очі й рівна персикового відтінку шкіра були предметом заздрості високих панянок палацу, а рельєфний повний чуттєвий рот довершував красу обличчя. Та вся та краса затьмарювалася загальною непропорційністю: маленький, коротенький тулуб, на якому башточками виступали добре розвинені жіночі принади, спирався на ще коротші ніжки. Єдиною моральною підтримкою для ліліпутки був Карлічек – «метр сім із капелюхом і усім», теж карлик із сусіднього до Каролінчиного села. Тож, чаюючи за маленьким столиком, обое часто згадували той теплий дитячий світ, де вони були ще просто маленькі, які «чомусь погано ростуть», і ставились до них зовсім

по-іншому, людяно. Постійні насмішки гостей Потоцьких одягнули їхні душі у твердий панцир; з часом із нього почали рости колючки, які могли боляче вжалити високих і нормальних, і карлики навчилися цим правильно користуватися, бо тримали їх, узагалі-то, не лише для втіхи й насмішок гостей палацу. За наказом Анни Ельжбети їм обом пошили м'якенькі капці й туфлі на войлочній підошві, і стали вони палацовими шпигунами, майже непомітними через маленький зріст і нечутну ходу. У всіх дверях палацу, за винятком панських опочивалень, на рівні зросту карликів прокрутили невеликі отвори, через які Каролінка й Карлічек підглядали й підслуховували... Отак Анна Ельжбета знала все про всіх, а конюший Вільчек мав постійну роботу для хльости... А «підніжок» – двох карликів – ніхто не ображав і навіть не намагався; навпаки, з ними першими віталися, а дехто навіть віддавав поклон. Вони були під патронатом своєї високої покровительки, і ніхто, ніхто до них не мав права. Ну, майже ніхто...

Шлях від Белза до Кристинополя Станіславові Щенсному не видався нудним і довгим: Кароль Сіраковський виявився неперевершеним майстром оповідок та бувальщин, і для Щенсного відкрився цілком відмінний від шляхетського світ.

– От іще одна, пане Потоцький... Дід розказує внукові: «Коли я був маленьким, то повинен був доношувати одягу після старших...» – «Ну й що, я теж ношу одягу після Матея...» – «Так, але в мене були тільки сестри!»

Щенсний щиро сміявся до сліз, повторюючи:

– Як я його розумію... Добре, що я після двох своїх не доношував... – і знову заходився реготом, уявляючи себе в сукенках сестер.

– Ось ми й вдома, пане Потоцький, – Сіраковський зіскочив і поштиво притримав перед шляхтичем дверцята карети.

Вартові першого дитинця витягнулися у всій красі, і молоді люди рушили до палацу. Дві Палажки, забувши про етикетну шляхетну стриманість, бігли до свого коханого брата, широко розкривши руки для обіймів... Анна Ельжбета в радісному очікуванні вже стояла на ганку.

– Честь, мамо, вітаю, – усміхнений Станіслав Щенсний став на коліно й поцілував матері руку.

– Станіславе, щастя мое найбільше, – обняла Анна Ельжбета сина, – без тебе тут життя спинилося... Богу дякувати, що ти вже до Великодня ніде не пойдеш. Пан Вольф теж зачекався, має для тебе головну роль... Та спочатку поїж, відпочинь і до мене...

– Так, мамусю, я пам'ятаю. – Гарний настрої миттєво полишив хлопця на тому ж ганку й почав відступ у найближчі кущі, подалі від палацу...

Невдовзі заграли сурми й забили барабани, сповіщаючи про приїзд короля земель руських, і всі, хто був поблизу, стали перед палацом навколішки. Недосяжно далекий дідич, заглиблений у свої думки, пройшов у палац: до ванни, до спокою, до вікна з улюбленим краєвидом – вік і весна, які грали на його суглобах жахливу какофонію, брали своє... Ніхто не мав бачити, як сильно він змучився, а то покора навіть найпокірніших може дати тріщину сумніву – ні, не можна показати себе беззубим левом, не можна...

– Щенсний, друже мій, як я радий тебе бачити! – Маурицій Вольф міцно обійняв молодого Потоцького. – Як там твої господарські студії в белзьких землях?

– Честь, пане Маурицію! Мені теж вас бракувало. А щодо студій... – юнак перейшов на шепіт, – по правді, не ду-у-уже-е... Щось не вмію я так, як батько.

– Бо в тебе добре і м'яке серце. І не хотілося б, щоб воно стало інакшим. Та на дурних і добрих воду возять, ти ж то знаєш... Тобі не треба бути зовсім таким, як батько. Та ти ще знайдеш свою рівновагу – і для господарства, і для душі.

– Ваші слова та Богу у вуха... Дякую за підтримку. Я зайду до вас згодом, а зараз до мами на звіт... – Станіслав і Маурицій змовницьки й із розумінням похитали головами...

Гроші люблять рахунок, і магнати Потоцькі ретельно слідкували за кожним злотим. За показною пишнотою галицького Версалу, його театру, величезними пожертвами на храми стояли заощаджені й пораховані до останнього гроша неpubлічні видатки. І тут діяло просте «правило палиці»: якщо один її кінець сильно піднімається, то другий, звісно, сильно опускається... Якщо пишноти

мали свою мету – бити в заздрісні серця, працювати на гонор і славу родини Потоцьких (і на те грошей не шкодували), то невидима для заздрісників частина видатків мала бути добряче урізана й проконтрольована... Як казав колись, у прадавні часи, дідусь Францішека, «що ти їси і що в тебе в животі – знаєш тільки ти, а як ти одягнутий – бачать усі». І були, були і в них тоді моменти скрути, коли доводилося їсти просту селянську їжу, але того ніхто навіть не запідозрив: публічні видатки завжди були на висоті... Перед Анною Ельжбетою в її кімнаті для звіту стояла доволі велика частина непублічних сімейних витрат у сумі сто вісімдесят злотих, і мала вона обличчя єдиного сина Станіслава.

– Я, мамо, ось тут усе написав, – простягнув матері аркуш із видатками.

– Добре... добре, що ведеш записи. – Мати вже була задоволена початком звіту.

Станіслав Щенсний помітно нервувався: спітніле обличчя й зрадницький нервовий тік лівої повіки вказували неточності у звіті.

– А отут... щось занадто великі витрати на нову карету, можна було б і за меншу суму її зробити...

– Так, мамо, її ж будуть бачити всі, а «пана видно по халяхах»... Та там і ресори покращені, а дверцята інкрустовані будуть аж з Італії...

Анна Ельжбета подивилася довгим недовірливим поглядом на сина: бреше, прибріхує чи правда? Щенсний дивився чесним поглядом.

– Добре, добре... Хоча й наші могли б зробити за вдвічі меншу ціну... А чоботи – ти ж маєш чоботи – навіщо?...

– Я їздив і по селах, а там... Понищив, одне слово.

Мати знову подивилася довгим поглядом з-під лоба. Двадцятирічний юнак, белзький староста, стояв із виглядом хлопчини, якого спіймали в чужому садку: уся процедура фінансового звіту була для нього дуже принизливою. Анна Ельжбета знову заглибилася в цифри.

– Ну а де, сину, іще вісім злотих? Не сходиться твоя арифметика. – Затримавши прицільний соколиний погляд на Станіславові, пані готувалася до атаки.

– Тут, мамо, така справа... – Щенсний аж зіпрів: обман було викрито. – Коло Белза в одній сім'ї... ну, мати померла й одинадцятро дітей сиротами... ну і... я... купив ім... ну...

– Що?! Говори нарешті!

– Корову... Вони потім віддадуть, років за два...

– Віддадуть! Та щоб згодом! Сину, та ти так по світу підеш і наспустиш! – Істеричні крики Потоцької вже було чутно на весь палац.

– Але, мамо, то одинадцять пар робочих рук, потрібних нам потім...

– І так би вижили! У річках риби повно! Серед людей живуть – дали б щось!

– Так я теж... л-людина...

– Мовчати! Ти їхній дідич, якому винні вони, розумієш, во-ни! Може, ти ще кожному зі ста тридцяти тисяч збираєшся давати?! Не чую, Щенсний, не чую... – Анна Ельжбета виписувала кола навколо сина, і той тремтів, стоячи в енергетичній пастці злостивого вихору матиного незадоволення. – Не чую!

– Н-ні, не б-буду.

– Добре, Станіславе... Сподіваюся, ти зрозумів, що в цьому світі кожен сам за себе й кожен зі своїми обов'язками, – мати чеканила слова з вправністю сильного коваля. – Не треба більше поправляти на дідові торби: вони й так не розбагатіють від твоєї корови, але думатимуть, що можуть тебе розчулити й не платити в майбутньому.

– Я зрозумів, мамо. Так, ти права, як завжди. – Щенсний прагнув закінчення моральної ексекції.

– Добре, якщо так. Іди...

Уся моральність і святенництво Анни Ельжбети закінчувалися там, де починалися гроші, її великі, всесильні гроші, які були для неї синонімом влади, безкінечної влади над речами, людьми й навіть над Богом: Він же там, нагорі, бачить і знає, за чиї фундуші звучать дифірамби Божій славі... Тож завдяки грошам усе й усюди було в неї, як на рибному місці, приготовано: і на землі, і на небі. «А любити... Любити мене не треба. Хай краще бояться... За гроші я куплю все...» – з таким девізом ішла по життю Анна Ельжбета Потоцька, і стосувався він усіх, сина також. Тож ніколи ніяких поступок у питанні грошей ні-ко-му...

Великий Болотний Дух витав над палацом і на величезній території навколо: непролазні лісові масиви на узвишсях перерізалися незліченними річковими потоками, які плавно несли свої води широкими заболоченими низовинами. Трясовини, зарослі височенним очеретом та осокою, в обрамленні пишно квітучих зозулинців були оманливі й підступні; поглинаючи тварин і людей, Болотний Дух жадібно заковтував їхні жахливі судомні крики у своє безформне тіло, стаючи сильнішим і впевненішим у своєму праві на нові жертви. Люди боялися Болотного Духа: болото було входом до пекла, і там, у смердючому баговинні, жили чорти; набирали вони й подоби пристойно вдягнутого німого пана, який пішки вмів обганяти вершників, і ті з переляку потрапляли в трясовину, і дитини, що кликала на поміч... Лише щира молитва допомагала подорожнім пройти безпечним шляхом від села до села, і тоді Великий Болотний Дух видавав страшні звуки жалоби за втраченим ідлом: схлипував, вибулькував невдоволенням, а навесні й улітку жахав ще й криками болотного бугая, які потужно посилювалися... Невидимий Болотний Дух жив собі як велетенське зло, що живиться людськими страхами, підлістю й гріховними вчинками... Його прадавні слуги – прозорі примари – оселялися біля людей та в їхніх тілах, вишукуючи для свого господаря поживу, допомагаючи сіяти гріх і з'їдаючи душу... Лише легкий болотний сморід та ледь помітні чорні тіні в покрові туману вказували їхню присутність. Велике болотне зло звернуло свій погляд на маеток Потоцьких і прозорим амебним тілом почало огортати його...

Франц Салезій приймав ванну після дороги. Кілька чанів гарячої води з відварами чебрецю й ромашки заспокоїли страшенний ниючий біль у всьому тілі – думати стало ясніше й легше. Поїздка остаточно впевнила Потоцького в тому, що він правильно зробив, не приєднавшись до барських конфедератів: прибутки від маетків, хоча й дуже зменшилися, бо ті були на межі зимово-весняного

виснаження, та все ж мали перспективи зростання. А якби приєднався – не було б отих маєтків узагалі... Конфедерація стала звичним явищем для Речі Посполитої того часу: під час затяжного марафону чергування слабких королів і відсутності монарха численна польська шляхта зі своїм знаменитим гонором почулася достатньо вагомою політичною силою для ухвалення потрібних їй державних рішень. Для цього вона об'єднувалася в політичні союзи з правом самостійно ініційованого виходу: гоноровий естем усе-таки... Щойно виникала групка незадоволених чимось – і вже утворювалася конфедерація – тимчасовий політичний союз багатих, гонорових і незадоволених певним питанням. Тож в історії Речі Посполитої були сотні відомих і не дуже конфедерацій. Маловідомою спочатку мала всі шанси стати й Барська конфедерація, яку шляхтичі-дрібноваговики заснували й проголосили 29 лютого 1768 року в містечку Бар на мальовничому Поділлі (сучасна Вінницька область). Сформувалася вона як військово-політичний союз не лише польської шляхти, а й католицького духовенства і спрямувала своє вістря проти тогочасного короля Станіслава Августа Понятовського й втручання Російської імперії в справи Речі Посполитої.

Не зводячи очей, ми можемо спостерігати за процесом утворення останньої краплі: майже по вінця налита склянка води, по краплині додаємо ще – водна поверхня стає майже опуклою й тримається своєї сфери в колі обідка склянки... І ось – е! – одна-єдина краплина раптом змушує весь водяний купол зрушити з місця й пролитися міні-водоспадиком... Довго, дуже довго – від початку XVIII століття – наповнювалася чаша незадоволення слабкою королівською владою, її ляльководами з Росії й продажними депутатами сейму, майже божками чи царками з їхнім святим правом ветувати рух країни вперед. Москва ще з часів Василя III вважала польські землі своєю вотчиною, і російські емісари й полки почали почуватися там, як удома, – Польща стала приреченою. Ціле XVIII століття Росія намагалася не допустити будь-яких реформ, спрямованих на оздоровлення Речі Посполитої. Апогеем російського втручання став закон, ухвалений сеймом восени 1767 року на вимогу російського посла, фактичного куратора Польщі – Миколи Репніна, про те, що жоден сейм не має права будь-що змінювати в політичному устрої держави. Це нонсенс, який здатен припинити існування будь-якої держави або стимулювати її плавне перетікання під владне крило іншої, могутнішої. Чаша була наповнена по самісінькі вінця... 17 лютого 1768 року відбулося те чорне засідання сейму, під час якого під тиском російського уряду було ухвалено трактат про зрівняння в політичних правах католиків із некатоликами, і остання крапля впала...

Репнін довго не міг протиснути рішення, якому противилися і король, і його впливовий дядько Чарторийський. Підлотний російський куратор за традиційною

російською технологією «А ми в гору не підем, а ми гору обідемо, але своє таки зробимо» почав іздати по Речі Посполитій і утворив кілька нових конфедерацій у Польщі й Литві: майже вісімдесят тисяч осіб у результаті підкупу чи багатих обіцянок прийняли напівбойову готовність дружити проти короля й «Фамілії» Чарторийських. Запахло черговою зміною монарха й черговим чорним періодом у Польщі, і впертість влади дала тріщину: хай буде гречка, лише не суперечка... Скликали сейм – більшості не було... Репнін увів у Варшаву російську армію, а ватажків польської опозиції – єпископа Солтиса й сім'ю Ржевуських – було заарештовано й вислано в Росію, у провінційну Калугу – от рішення й протиснуто... Та водоспад незадоволення теж уже почав свій нищівний рух...

За своєю сутністю боротьба барських конфедератів стала для Речі Посполитої потужним національно-визвольним рухом: дедалі більше шляхтичів приєднувалися до війська конфедератів, і його міць зростала. Та, на превеликий жаль і для активних, і для пасивних учасників конфлікту, він був замішаний, як і всі банальні війни, на релігійній і національній ненависті. Не зумівши відділити насіння від половини, барські конфедерати почали нищити всіх некатоліків, яких мали нахабство зрівняти з ними, вищими й шляхетними, у правах: розпочалося страшне винищення мирного населення – українців, що жили на своїх етнічних землях, євреїв, які століттями шукали прихистку по всій Європі. Не було в конфедератів світлої голови, здатної спинити цю бійню; а може, і була, але... Як завжди буває, коли шукаєш пояснення якогось складного явища, одне «але» накладається на купу інших, не менш ваговитих. Військо було надто строкате, щоб жити національною польською ідеєю. Гусари, боснійці, драгуни, рядові яничари – усі вони були обідрані, але дуже жваві, і їхні душі й кишені прагнули наживи й крові, тож уперед: ріж, грабуй – твое! Убива-а-ай!.. А раби... Раби довго терплять, довго мовчать, довго збираються, та коли повстають, то помста їхня страшна й відмітає довгий вступ із Божих кар єгипетських. У відповідь на дії конфедератів піднялося українське повстання, відоме як Коліївщина, проти тиску й окатоличення, які мали конкретні обличчя польської шляхти й духовенства – убива-а-ай!.. Причина стає наслідком, наслідок – причиною, б'ючись в антагоністично спаяному клубку, а суть залишається незмінно страшною...

Сьогодні, перебуваючи за пеленою століть, за якою свідомо чи несвідомо – коли історикам видно одне, а вже не видно іншого – висмикують потрібне й видають за абсолют правди, можемо встати чи на захід, чи на схід і хвалити кожен своїх національних героїв і демонізувати іншу сторону... Та сиром'яжна правда, як завжди, десь посередині, з покрученим кореневищем, пророслим в обидва боки, і немає ніякого виправдання людським смертям, яких було все безкінечно мало для того, щоб знищити власну непоступливість, пиху, несприйняття іншого, який

своєю мовою чи вірою не чинить тобі ні-чо-го... Та й вислів «Хочу знати правду» вже є упередженим, бо кожен чує й бачить те, що хоче бачити й чути... Так, коли люди дивляться на Джоконду чи «Чорний квадрат», у кожного своє в голові, і, якби заради цікавості зібрати думки мільйона осіб про ці твори, однакових було б рівно стільки, скільки в кожного з нас є двійників за теорією ймовірностей...

Отож уже два роки барські конфедерати наполегливо програвали всі облоги й битви і з росіянами, і з королівськими військами, а Франц Салезій Потоцький вичікував, не приймаючи відкрито позицію жодної зі сторін. У Росії розуміли, що Барська конфедерація дуже легко може перерости в загальнонаціональний рух на чолі з монархом – і прощай, вплив на Польщу... Та ні, не бувати тому: на вимогу Репніна відбулося засідання сейму, під час якого російський посол домігся, щоб король Станіслав Август Понятовський вислав війська проти повстанців і звернувся до російської імператриці по допомогу. Але існувала реальна загроза переходу коронних військ на бік бунтівників, тому проти конфедератів спрямували невеликі підрозділи, оплачувані Росією, під керівництвом приятеля короля Браницького (звичай замасковано досягати своїх цілей чужими руками має в Росії настільки глибоке коріння, що вже закріпився генетично). Тож об'єднання всього польського суспільства для боротьби зі спільним ворогом стало досить примарним...

Хотів, хотів Франц Салезій бути третьою чи четвертою силою й вплинути по-своєму на хід подій, та не вдалося йому сидіти однією дупою на двох стільчиках: уманський сотник Потоцького Іван Гонти, його таємний шпигунський проект, провалився й влився кров'ю страшно відомої уманської різанини... Уже майже два роки минуло відтоді, а Франц Салезій іще відчував незагоєний рубець тієї події в душі... Добре, що навіть коли з Гонти спускали пасами шкіру, він не признався в дорученнях Потоцького, інакше магнатаві не було б місця ні в Польщі, ні в Росії...

Франц Салезій змив водою всі важкі думки з обличчя. Зараз, лежачи в теплому трав'яному настої, уже без болю, він був просто голим чоловіком, відкритим до колишніх приемних відчуттів. Мелодійний дзвіночок – камердинер правильно зрозумів жест піднятого великого пальця: у кімнату поважно, наскільки дозволяв маленький зріст, вкотилася Каролінка, нечутно стала ззаду й почала повільно масажувати голову та шию старого. Її маленькі пальчики, що зроду не знали важкої праці, були тендітні й ніжні, і Франц Салезій під їх дотики наче плив у далеку молодість, і вродливе обличчя над ним теж нагадувало ті часи, коли він кохав і був коханим. Хоча перший шлюб теж був за розрахунком, між ним і

дружиною вирувала шалена пристрасть – вони кохалися скрізь, де тільки могли, і він, Францішек, умів робити її щасливою... Як давно це було... Шкода, що єдиний син помер, – а згодом і кохана дружина, – і наче й не жив чоловік на білому світі...

З Анною Ельжбетою все, все було по-іншому. Від сімейного ліжка віяло крижаною холоднечою, та Францішек любив молоде пружне тіло й усе мав надію розбудити в ній спраглу кохання самицю. Перші пологи, другі, треті – тіло змінювалося, а поведінка дружини – ні; і якби не порція горілки перед кожною атакою на «непрístupну фортецю», хтозна, чи й з'явився б спадкоємець... З часом Франц Салезій перестав зважати на прелюдії й просто, без відхилень і зайвих рухів тіла й інтелекту виконував свою чоловічу роботу. А тепер... А тепер добре, що є Каролінка зі своїм божественним личком. Пан Потоцький витер тіло, накинув багатий темно-зелений халат і, всівшись у шкіряний фотель,[12 - Крісло (діал.).] заплющив очі. Каролінка, стоячи між його ніг, працювала то м'яко й ніжно, то сильно й напористо, і чоловіча плоть відгукувалася давно забутою молодечою силою...

Попри те, що Каролінка так і не спізнала чоловіка, вона, маючи від народження великий запас нерозтраченої ніжності, віддавала її хоч інтуїтивно, але дуже вправно тому єдиному, кого зацікавила як жінка. Вона любила свого пана, свого Францішека, і дуже старалася зробити йому добре – до самопожертви й самозречення... Та пан потребував лише її теплого й вологого рота, і то лише двічі чи тричі на місяць, тож решту днів вона ходила, споглядаючи свого високого й недосяжного Бога, і чекала, коли він знову покличе її...

Потоцький застогнав: хвилинний рай накрив його у фотелі. Каролінка акуратно закрила поли халата, глянула щирим люблячим поглядом, вклонилася й пішла на вихід. Франц Салезій на кілька хвилин повернувся в молодість: у нього нічого не боліло, він відчув справжню чоловічу насолоду, і на цьому тлі якось зблякли проблеми управління й виживання у важкий воєнний час.

Нерозбірливі звуки в покоях Щенсного змушували Анну Ельжбету все більше розпластуватися на дверному полотні кімнати сина, прикладаючи маленьку кришталеву склянку між вухом і дверима й напружено вслухаючись: пані була зайнята підслуховуванням – своєю улюбленою справою у вечірній час. Не один дворовий, а чи гість у результаті постраждав через свій нестриманий язик, а потім їхній мозок дятлом довбала думка: «Ну як? Ну звідки? Ну хто ж продав?...»

Тож досвідчені старожили або приймали обітницю німоти в палаці, або обговорювали що-небудь десь у кущах за ним.

– Та ні, Станіславе, батьки дуже, дуже тебе люблять... І не говори дурного... Це все наука життя, колись ти будеш ім вдячний.

– Так, пане Маурицію, колись – можливо... А зараз мені так важко... Я зрозумів, що не зможу бути сильним дідичем, таким, як батько... Я не можу чинити так, як наставляє мене моя мама... Мені дуже шкода тих людей, які мають так тяжко працювати.

– Колись, може, ти зумієш щось для них покращити...

– Що, що я зможу? Один, сам по собі – навряд... Я спостеріг, що цей світ дуже жорстокий... І зовсім не Божий, адже Бог створив усіх людей рівними, а тут купка людей піднялася над іншими, і я серед них...

– Ну то що, ти готовий відмовитися від свого спадку й піти в монастир?

В Анни Ельжбети від несподіваного повороту аж скрутило поперек.

Станіслав довго мовчав, зважував.

– Напевно, що ні... – Матері відлягло від серця. – Я не відчуваю в собі чеснот Божої людини... Хіба з часом...

Мати знову напружилася.

– То ти добре подумай, Станіславе, це твоє життя, твій вибір, і я не можу тобі тут нічого радити... Кажуть, що той, хто дає поради, потім несе відповідальність за долю людини перед живими й перед Богом. А я намірився-таки потрапити до нього, а не до Люцифера, – закінчив сміхом Вольф. – Та й, як би там не було, ніхто нам не забороняє робити людям добро...

– О-о-о, пане Вольф... – Щенний скрушно покрутив головою й махнув рукою: недавня розмова з матір'ю все ще тяжіла над ним. – Мої добрі наміри, схоже, вистелять мені дорогу до пекла... Мені здається, що вони вже отут танцюють і

тягнуть мене, – показав пальцем спочатку різки, а потім на груди Щенсний; схоже, приїзд додому почав вганяти його в депресію.

Закляклі від довгого напруження пальці Анни Ельжбети впустили склянку – та з чистим звуком упала й покотилася по підлозі. Щенсний і Маурицій перезирнулися, і Вольф виглянув у коридор: склянка на підлозі й нікого... Лише десь далеко стукнули двері.

– Хтось не доніс чай, – усміхнувся Вольф.

– Щоб ми потім від нього, перепрошую, не обісцялися, пане Маурицію.

– Та ні... Ми з тобою тут усе... ну так... – помахав рукою Вольф, – у межах Божої пристойності.

– Ну-у-у, не скажіть, – повеселішав Щенсний, – про чортів теж згадували.

– А не треба було, друже мій, не треба. Кажуть же бо: «Не згадуй чорта – зразу з'явиться»...

Камін у кімнаті Анни Ельжбети вигасав, і чудернацькі тіні від його відблисків повільно пересувалися стінами кімнати. Розбурханий насиченим днем мозок ніяк не хотів входити в режим економії. Очі жінки втупилися у феєрію тіней, вишукуючи в ній якийсь ритм чи сенс, але не варто було: вогонь дійшов до якогось іще уцілілого поліна, і яскраве світло перемежилося десятками тіней, які заскакали з неймовірною спритністю... «Геть, ні... ні-і-і! Геть! Ні!!!» – вереск Потоцької підняв на ноги добру частину слуг, і вони, боязко стоячи у дверях, здивовано спостерігали, як їхня пані чорними від сажі коцюби руками заливає вмістом свого нічного горщика вогонь.

– Забрати, забрати їх звідси...

– Кого, ясновельможна пані?

Анна Ельжбета глянула безумним поглядом, помовчала трохи, отямилася.

– Вуглинки, вуглинки забра-а-ти, бидло! Смердять тут, спати не дають!

Слуги кинулися до каміну, а розтріпана й перемазана сажею пані ще довго шукала затишного й не дуже темного кутка... Великий Болотний Дух увійшов у свою темну гру, і це був лише початок...

Весна нарешті змилостивилася над природою й людьми, подарувавши потепління. До ласкавого сонця вмить потягнулися ніжно-зелені паростки молодих листочків; осанну весні співав численний пташиний хор; дико нявчали коти у впертому бажанні продовжити рід. З воскресінням природи до людей приходив Великдень, і для його зустрічі всім потрібно було привести в порядок душу, тіло й помешкання. Душа потребувала сповіді й молитви, тіло – посту й чистої одежі, а от господа... Господа потребувала найбільше, бо мала стати абсолютom порядку, достатку, естетичного смаку, довершеності й гурманства, тож вимучені постом люди повинні були докласти купу зусиль до створення великоднього раю. Та двір Потоцьких у Кристинополі мав іще й надзавдання – створити таку театральну постановку п'єси Метастазію, яка своєю неперевершеністю змусила б щирих досягти піку духовного задоволення, заздрісних – оніміти назавжди, скупих – плакати, бідніших – повіситися... І щоб ще й їхні внуки-правнуки переказували, як то файно святкували Великдень у домі Потоцьких... Гінці із запрошеннями вже вирушили в різні куточки краю, і Анна Ельжбета мала все-все проконтролювати для гідної зустрічі багатих і гонорових гостей: розподіл і підготовку кімнат, ідеальний стан мереживної постелі, карту угорських вин на будь-який смак, повноту й досконалість меню, новий одяг для слуг. На кону стояла навіть не суто якість прийому, а його обов'язкова досконалість: ніяка дрібнюсінька деталь, нічогісінько не мало заплямувати бездоганну репутацію марнославної сім'ї Потоцьких. Хоча всі знають, що «хто хоче знайти кістку в молоці, той її там надибає», господиня дому прагнула своєю шаленою підготовкою не дати жодного шансу для можливих прискіпувань усім недоброзичливцям... Кульмінацією підготовки став дворовий театр. У постановці були задіяні всі жанри, тож на сцені театру з ранку до пізнього вечора тривали репетиції: хор тренувався в ораторіях і кантатах; його змінювали тендітні балерини; потім відбувалася основна репетиція вистави; після цього диригент нервово втовкмачував неписьменним музикантам правильні ноти й тональність; далі знову по колу...

Зате панська псарня жила своїм звичним життям, і її мешканцям не було ну зовсім ніякого діла до справ двоногих. Масивні коричневі з чорними підпалинами

благдаунди спокійно спостерігали за суетою смішних, як манірні панянки, грейхаундів – білих у різні плями гончих; їм би ще пишні спіднички на тонкі талії, перуки й пенсне – і можна сідати пити разом чай... Ці дві породи собак були чи не єдиними в тогочасній материковій Європі: ніхто особливо не переймався збереженням чистоти собачої крові – вижити б людям за воєн, лютування інквізиції й епідемій... Якби благдаунди у VIII столітті не потрапили під захист ченців монастиря Сан-Губерта, то не було б і цих спокійних, та дуже впертих у переслідуванні тварин з обвислими вухами й надлишком шкіри. Для Франца Салезія ці дві породи були такою ж фішкою, як і дворовий театр, бо хто не заздри в наявності театру, тому не давала спокою псарня: театр і полювання були двома тогочасними модними ознаками приналежності до шляхти. Отож якщо ти не театрал, то однозначно мисливець, бо ж мусить десь шляхетний хлопець свої прадавні інстинкти проявити – де ж, як не на панському полюванні із собаками?...

Уся собача гвардія потребувала вправного догляду: слід було двічі на день групами, щоб не відбулося змішання порід, вигуляти, почесати, нагодувати... Проте маленька спритна Дарка добре давала собі раду: відшмагана спина за два тижні вже почала потроху загоюватися; обрізане пишне червонясте волосся не треба було більше ховати, як на кухні, і на свіжому повітрі на білій шкірі з'явився ніжний рум'янець. Дівча заграло тією рідкісною красою, яка не потребує прикрас із дорогого одягу чи коштовностей, а добре помітна й у мішковині; а в ідеалі така, як на картині Рубенса, – без одягу й пишна, бо здорова, а не «два х»: худа – хвора. Вродлива насамперед здорова дівчина, і це поза обговоренням і часом...

І Вільчек, і Домбровський, хоча й не зналися на живописі, не залишали поза своїм пильним чоловічим поглядом юну красуню, проте їхні наміри щодо неї істотно різнилися. Вільчек сподівався-таки випросити в Дарки прощення й схилити до одруження, а Домбровський... У Домбровському жив і бив копитом великий огир, якому була огидна сама думка про моногамність і сімейну відповідальність. Коли як аргумент звучить «Це ж очевидна річ! Я думав, що це й так зрозуміло...», ми приймаємо свої думки як стереотип мислення всіх, і особисте «Я» з диктаторською безапеляційністю хоче правити світом навколо, навіть не уявляючи, що хтось якось по-іншому думає... Тож військовий був упевнений, що всі жінки навколо, яких він вважав гарними й до яких відчув потяг, навзаєм теж бачать його гарним і хочуть у ліжку, аж пишуть, тільки при цьому ще й набивають собі ціну. А збивати ціну – то вже в кого як виходить: словесними залицяннями довго, та й нащо напружувати небагатий інтелект – так бери, як береться... А ще огири задкувати не вміють: уперед, убік, але далі з поступом усе-таки вперед, а назад... хіба під сильним батогом і на дибах, і то не в усіх

виходить. Якщо Домбровський і чув коли-небудь «ні», то сприймав це як гру, якою відтягують час, бо ж насправді «вона теж хоче, тільки викаблучується».

– Чуеш, кралечко, а сучки відгонилися? – Домбровський уже довго спостерігав за Даркою, а та аж здригнулася від несподіванки: тепер бували дні, що вона ні з ким і словом не перемовлялася.

Дівчина зашарілася.

– Та... так, пане. – Думка, що всі бачили її майже голою, вибивала слова з голови.

– А ти гарна, дуже гарна, – почав підходити впритул Домбровський. – Та ти... ти ж іще не відгонилася... Спробуймо... – Молодик шарпнув на дівчаті кабатик.[13 - Тепла сукняна безрукавка (діал.).] – Покажи-но мені ще раз оту красу...

– Ні, пане полковнику, ні... Не треба.

Дарка вже не мала куди відступати, і засльозені сині очі благально дивилися на чоловіка. Та Домбровський уже розпустив руки. Дівчина оборонялася, як могла. Собаки, які вже визнали в ній свою господиню, зчинили дикий гавкіт... Хтось сильний віддер Домбровського від Дарки.

– Ян?... Ти чого... Хочеш, будеш другим, бо я все-таки перший тут, – Домбровський хоч і сповільнився, та весь розум уже перетік між ноги й командував звідти.

– Ну ж бо, іди... іди до себе, – почав виштовхувати Вільчек гвалтівника.

– Та не піду я, курвий ти сину, хіба її відпораю, – активно противився полковник.

– Ми заручені з нею, щоб ти знав, – Вільчек використав єдино правильний аргумент, який спинив огира Домбровського.

Той відійшов трохи, а далі розвернувся.

– Х-ха! Заррру-у-чені! Може, я її теж відшмагаю до крові й заручуся на кілька ночей, га? Ну ти й наволоч, Вільчек! – і, поглянувши на зблідлу дівчину, додав: –

А вмієш ти вогонь розпалити... Я ще прийду погрітися... коли зарученого не буде... – і пішов неквапною ходою оленя, якому обламали роги в шлюбних ігрищах.

Дарка тремтіла, опустивши очі додолу.

– Ти тее... Може, дійсно заручимося? А то не відстане від тебе, знаю я його...

Вільчек із тихою надією очікував згоди, та дівчина скривилася в гіркому плачі:

– У монастир... у монастир хочу... до Бога, до спокою... боюся я людей... Собак – ні, а людей...

На сцені дворового театру тривала репетиція вистави «Демофонт». Станіслав Щенсний натхненно входив у роль античного Тіманта, спадкоємця царя Демофонта:

– Хай квітка кохання таємно цвіте, ми станемо сильні – Божа воля на те. Лиш витримка часом – і зло пропаде... Прекрасна Діцее, ти сонце мое!

Панянка Аделя-Діцея пристрасно відгукувалася:

– Тіманте, коханий, тобою живу й синочком Олантом... Та боюсь, що гнів батька твого впаде й нас розчавить – богам же все одно...

Балерини кружляли навколо закоханих, а ті, обійнявшись, дивилися вдалечінь замріяними поглядами. В Анни Ельжбети відбувалося розтроєння особистості: глядачка аплодувала, свята інквізиція спалювала закоханих, а мати хльостала Аделю. Тож коли Вольф звернувся з поклоном:

– Що маєте зауважити, ясновельможна пані? – ні одна з трьох не змогла взяти слово, і пані лише заперечливо хитнула головою...

По закінченні репетиції Станіслав Щенсний спостеріг повну відповідність свого імені відчуттям усередині з трьох причин: сьогодні він нарешті робив те, що хотів, те, що наповнювало його душевним спокоєм і рівновагою, а не завдавало

мук для розуму й сумління; сьогодні його похвалили і вчитель Вольф, і навіть мати, а юнак уже навіть не міг пригадати, коли його за що-небудь хвалили; і сьогодні він уперше стояв із такою гарною дівчиною в обіймах... Нехай це була тільки вистава й усе не по-справжньому, та дзвіночок внутрішнього годинника хлопця дав сигнал, що він уже дорослий, достатньо дорослий. Щенсний підійшов до Аделі.

– Як довго ти вчила слова?

Дівоча усмішка розійшлася між двома симпатичними ямочками.

– О, та то, прошу пана, майже цілий тиждень пішов: удень учу, а вночі шепчу – подружки по кімнаті вже теж напам'ять повиучували.

– А я ще трохи маю довчити... А можна ти прийдеш після обіду до мене, і ми вдвох проговоримо наш текст? Так краще запам'ятається.

– Як скажете, прошу пана, матиму за честь...

Карлічек у сіренькому оксамитовому костюмчику нагадував добре вгодовану мишу на балі-маскараді, що намагається пролізти до продуктових запасів: у своїх войлочних тихоступах ліліпут тупцював біля дірочки у дверях палацової бібліотеки – відробляв свій кусень хліба. Слова він якщо й чув, то погано, та й мало що розумів, а от бачив достатньо...

– То, може, Тіманте, вже час наш прийшов... Утечімо разом, врятуєм любов... – проказувала слова Аделя, тримаючи руки на раменах Щенсного.

– Не хочу втікати: жона ти моя; геть люди, геть Бог... Для мене сім'я і щастя утрюх – найбільша утіха на світі оцім... – палко відповідав молодий пан, цілючи руку дівчині й притискаючи до себе. Карлічек аж почувся повноцінним чоловіком і почав виминати свої штанці.

Увечері розслаблений і всміхнений Щенсний грав у шахи з Вольфом.

– Ви знаєте, пане Маурицію, ця дівчина, Аделя, пробудила в мені невідомі досі почуття, і я все ще думаю про неї.

– Це нормально, Станіславе, ти ж чоловік, – Вольф із розумінням похитав головою.

– Пробачте, що питаю...

– Я навіть знаю, що ти хочеш спитати. Як я відмовився від жінок?

Щенсний ствердно хитнув головою.

– Я у твоєму віці теж був закоханий, дуже закоханий... і взаємно... – Маурицій замовк: спогади ще досі давалися йому боляче – Та її батьки знайшли більш багату й шляхетну партію для доньки, аніж я... Тож служба Господу, цілібат і література стали єдиними розрадами для моєї скаліченої душі...

– А вона, як вона живе з цим?

– Вона вже в кращому світі... померла під час пологів...

– Пробачте, пане Маурицію...

– Колись – маю на те надію – ми з нею зустрінемося. А поки що треба достойно жити в цьому світі й молитвами наближати нашу зустріч.

– А ви... не могли одружитися з кимось іншим?

– Юний мій друже... Твоє запитання говорить, що ти ще ніколи не був по-справжньому закоханий... Кохання не терпить примусу серця, нема такого поєднання слів, як «кохання й обов'язок»... Тоді це вже не кохання, ні... Я мав честь приймати останню сповідь у багатьох, і у всіх них за довге життя була лише одна, а в декого – дві людини, до яких вони відчували справжнє кохання, та рідко це був хтось із подружжя... Вони помирали щасливими в надії на зустріч зі своєю половинкою на небесах, та не почувалися щасливими за життя... Кохання – це і великий дар Божий, і велике Його випробування: на другу шальку терезів ти маєш бути готовим покласти все, що маєш: родину, місце в

суспільстві, гроші...

– А компроміс буває?

– Ой... те слово вигадали люди для ділових угод, а для сердечних справ воно аж ніяк не підходить... От ти, Щенсний, не любиш вівсянку. То чи полюбиш ти її після того, як тобі пообіцяють у подарунок, ну, наприклад, коня? – Станіслав заперечливо похитав головою. – Та кохання – це не та вівсянка, яку ти в себе ще зможеш пхати час від часу через «не хочу» для компромісу, щоб мати гарного коня, – той примус душі й тіла є вже дуже болючим... І такі примуси роблять із нас монстрів... Хоча, звісно, бувають і шлюби щасливі... Хуана І, королева Іспанії, – від неї пішла династія Габсбургів, я тобі про це розповідав, – без тям кохала свого чоловіка Філіпа Бургундського й служниць брала тільки старих і невродливих, а після його смерті навіть усюди возила за собою його труну, яку час від часу відкривала, щоб обціловувати ноги коханого. Та й до мерця не підпускала інших жінок: ревнувала безмежно і живого, і мертвого... Та й на тебе, бачу, дуже гарна панночка чекає, – кивнув Вольф на портрет на столику збоку. Вродлива й розкішна блондинка Жозефіна Амалія Мнішек дивилася ангельським поглядом синіх очей: батьки обох сімейств давно вже взяли спільний курс на одруження дітей.

– Так, вона гарна... Тільки щось Аделя мене більше взяла за серце, ніж Жозефіна...

– Я так думаю, що ми її теж покличемо до якоїсь нашої вистави, і вона тебе теж візьме... і не тільки за серце, – жартом закінчив наставник.

Цього разу келих в Анни Ельжбети для надійності був на шнурочку, тож друга шпигунська місія вдалася. У своїх покоях пані перетравила всю інформацію й розпочала негайні дії з підправлення поведінки сина.

Крокуючи до кабінету старого Потоцького, Маурицій Вольф перебирав у голові можливі причини запрошення й не знаходив жодної. Якби це була пані Потоцька, то тут варіанти ще були, а от до Франца Салезія... Вольф постукав і зайшов у кабінет – господаря не було. Маурицій знічев'я взяв книжку, що лежала розгорнута на столі – переклад творінь маркіза де Сада... Навіть відбуваючи тюремне ув'язнення, велелюбний француз поширював свою філософію.

– Цікаво пише, правда? – з'явився нізвідки Франц Салезій.

– Та воно тут, перепрошую, диявольщиною місцями пахне.

– А я, пане Вольф, хоч прожив майже вдвічі більше, ніж ви, і вірую в Бога, з ним багато в чому згоден. Природа людей є дуже цікавою, і зовсім не добро визначає вчинки й дії багатьох із нас.

– Але погодьтеся, що Бог нас спрямовує до добра й до добрих учинків...

– А що, що то є таке – оте добро, пане Маурицію? Дайте відповідь на таке просте запитання.

Вольф із шумом набрав повітря в легені.

– Це все те, що віддаємо, не жалкуючи, іншим: речі, любов, допомога...

– У кожному з цих випадків, пане Маурицію, слова «не жалкуючи» дозволять поставити під сумнів, бо нами керують-таки власні корисливі інтереси. От мій син подарував корову сиротам. Це добрий учинок?

– Так, звісно, він урятував їх від голоду й смерті.

– Ні, він просто думав, що може втратити в майбутньому їхні руки та їхні податки, і такий підхід я схвалюю... А любов – хіба то не найвища форма людського егоїзму? Ви тільки вслухайтесь, як тисячі років звучить оте банальне «Я люблю тебе...», у якому на першому місці «Я», розумієте, «Я»! А далі «я хочу цілувати тебе», «я прошу твоєї руки», «ти народиш мені дітей» – твої, твої егоїстичні очікування від тієї людини, яка тобі щось знову-таки винна.

– Дозволю собі з вами не погодитися: любов – подружжя, людська, Божа – рухає світом, інакше ми б нагадували за поведінкою звірів.

– А ми і є звірі, – Франц Салезій жорстко вів дискусію, дивлячись священикові у вічі, – і нами правлять тваринні інстинкти. Ми окреслюємо й мітимо свої території будинками, городами, країнами й не допускаємо чужаків, як звірі, тільки ті ще не

знають зброї. Ми хочемо більше їсти й відгризаємо чуже, як звірі; та й за любов ми теж боремося, як і вони, бо керуємося бажанням розмножитися... А те, що створені ми за образом і подобою Бога, не суперечить цьому... І боги боряться за паству, змушуючи воювати за себе... А що відчуваєте ви, пане Вольф, сповідуючи людські душі?

– Співчуття, бажання допомогти розібратися у вчинках...

– А чи не е це потаємним бажанням самозвеличення над іншими? Ви ж не пішли, як колишні адепти, у пустелю випробовувати себе, а прагнете між людьми, самі того й не усвідомлюючи, ролі Бога, якому люди віддають усе потаємне... Священник – це ж посередник між людиною й Богом, правильно? Усі ж ми знаємо, що зробили в Європі з катарами,[14 - Єретичний християнський рух, який відбувався в Західній Європі у XII – XIII ст.] які хотіли говорити з Богом напряду...

– Якась ваша філософія, перепрошую, викривлена й жорстока, пане Потоцький...

– От і я про те ж, пане Вольф: жорстокість – це те, що побудувало людину, це те, що нею керує, бо жорстокість природна, а мозок – начебто джерело моральності – змушений підкорятися тваринним інстинктам: їсти, спати, розмножуватися, і його будова е лише продуктом ницих бажань, завуальованих понавигадуваними словами: «честь», «сумління», «благородство»... А «справедливість» – це взагалі смішно... Бо те, що справедливе для тебе, не е таким для іншого, особливо в суді. Жорстокість – ось основа світу. Колись у Відні, у палаці Габсбургів, я мав честь розглядати їхню колекцію коштовностей. То знайте, пане Маурицію, що найцінніші її експонати – це гімн на славу жорстокості: іржавий цвях із розп'яття Ісуса в оточенні найдорожчих коштовних каменів і золотих дерев; краплина мученицької крові Христа в золотому переплетенні між сапфірами й рубінами; те саме із зубом Іоанна Хрестителя. Жертва Ісуса була жорстока, але вона зрушила світ далі. Тому й кажу, що жорстокість – це те, що розвиває світ.

– Отут я з вами аж ніяк не згоден: лише доброта й Боже слово рухає світ уперед! Війни б уже давно знищили цей світ, а ні – то диявол винищив би потихеньку гріхом...

– Ну а звідки ж ви знаєте, що таке доброта? Лише порівнюючи зі злом! А Бог, виховуючи людей своїм словом, використовував що, одні медівники, вино й фіги? Ні, посилав пошесті, голод, звірину – от і страх, жорстокий тваринний страх

перед пеклом, муками тримає тепер його люд в узді покори. Хіба це не жорстоко?... А кому цікава книжка, у якій усе солоденько й гладенько? Чому, по-вашому, усі казки закінчуються там, де все добре: «І жили вони довго й щасливо»? Розповісти більше нема чого? – Потоцький витримав паузу. – Наш мозок прагне жорстокості, а там, де її нема, нема більше розвитку. Та й чи існувало б сьогодні людство, і я, і ви, якби не попрацювало те первісне зло в Едемі? Та й чим він був цікавий? Чудова природа й двоє голих, які нічим не займаються? Чи достатньо ви могли б розказати про їхнє життя-буття? А так подивіться, як далеко зайшло людство. Нехай, нехай люди засуджують страсті: війни, блуд, жадібність, гординю, прагнення до влади, – та вони ж і запалюють свій факел філософії, літератури, мистецтва, політики від вогню цих пороків.

– І що головне, пане Потоцький, – Вольф підняв догори вказівного пальця, – намагаються їх побороти... Та ви, думаю, не хочете мене переконати, що є прихильником диявола?

– Ні, пане Вольф. Я просто реаліст, що все звик називати своїми іменами. У мене своє бачення моралі – це її відсутність. Як і у всіх у цьому світі загалом. Ми всі задовольняємо свої пороки: хто більш завзято, переступаючи через мораль одразу, а хто – створюючи для себе й для навколишніх ілюзорну пелену цнотливої моральності, але все одно намагаючись досягти багатства, влади, кохання... І досягають, тільки дещо повільніше, звинувачуючи перших у відсутності моралі. Та всі, всі – і перші, і другі – ідуть в одному напрямку... Тож мораль – це фіговий листок, який прикриває людські пороки...

– Ви знаєте, пане Потоцький, я сьогодні в замішанні: усе, що ви кажете, ніби й так, але ніби написане перевернутими буквами, а від того й важко читається, і не те...

– Ви все правильно зрозуміли, пане Маурицію: є ніч і день, світло і темрява, Бог і диявол, рай і пекло, добро і зло. І одне не існує без іншого. І самі ми є світло і темрява, добро і зло – клубок протиріч, який має докотитися до задуманого, і немає різниці, що й як буде зверху, а що опиниться знизу... Я сьогодні запросив вас, узагалі-то, зовсім не для цих філософських студій, та тепер мені легше буде донести до вас суть мого прохання. Ні, правильніше сказати «моєї позиції». – Франц Салезій ніколи ні в кого нічого не просив. – Ви, пане Маурицію, маєте великий вплив на нашого сина, він розповідає вам більше, ніж мені й матері. Нам би хотілося, щоб він був твердішим і жорсткішим у виборі рішень. Та краще він сприймає вас і вашу неконкретну й розмиту панночку літературу, яка часом

нагадує сліпу, що опинилася на роздоріжжі.

– Ваш син має добре й м'яке серце, пане Потоцький.

– Так, так... Але занадто добре й занадто м'яке як для можливого майбутнього короля Польщі. На жаль, на Річ Посполиту чекає важкий період незалежно від того, хто переможе. Війни й розбрат послабили її. Керувати нею буде непросто, і для цього треба бути жорстким, навіть якщо вам це й не сподобається, жорстоким. Ніяких мук сумління не має бути в тієї людини, тобто в нашого сина. Я багато прожив і добре знаю, що час мало змінює людей: з лева ніколи не вийде кішечки, а з кішечки – лева. Та мій син схильний до прийняття мудрих рішень і матиме міцну опору з надійних людей. Тож ваше завдання – підготувати його до цієї місії так, щоб сформувався король, який твердою рукою відведе свій народ від краю прірви, до якої ми підкотились і куди нас зіштовхує Росія...

– І як саме ви бачите мою роль?

– Людство, пане Маурицію, уже стільки напам'яло, що на його гіркому досвіді можна навчити всі майбутні покоління, аби лише хотіли зазирнути в історію й трохи над нею замислитися. Але ж ні – краще наступити на ті самі граблі й набити гулі власного досвіду... Так от, існує повно прикладів, коли непопулярні, м'яко кажучи, заходи чи трагічні події дали поштовх до розвитку. Виховуйте мого сина на таких історіях. Божих і пухнастих овечок у світі достатньо й без нього. Він повинен, повинен стати королем. І я, і його мати зробимо все, абсолютно все, щоб він ним став. – Потоцький хвилю подумав і закінчив, дивлячись холодним поглядом прямо у вічі наставникові сина: – І повірте, пане Маурицію, що на тому шляху ніхто й ніщо не стане мені на заваді: ні люди, ні будь-які фігові листки моралі – змету й знищу все і всіх.

– Я почув і зрозумів вас, пане Потоцький, і тепер дещо уточню саме як наставник вашого сина. Коли Станіслав Оріховський писав своє «Напучення королеві польському Сигізмунду Августу», то дуже наголосив на тому, що «коли король жорстокість і злість в собі не вгамує, то буде з нього тиран найнегідніший і дуже схожий на Нерона». Ви ж цього не хочете?

– Пане Вольф, Нерон – це крайнощі, Щенсний до них не дійде. Виховуйте як середній варіант і пам'ятайте про нашу розмову.

Погляд Аделі зосередився на маленькій шпаринці в паркеті. Найбільше зараз їй хотілося стати мишею. Ні, не пролізе: затовста. Міллю було б добре. Вона стояла під пильним жаб'ячим поглядом пані Потоцької, що розглядала її як комаху, яку варто було б негайно з'їсти.

– То ти вже готова до вистави?

– Так, ваша милосте, – Аделя підняла очі до рівня колін пані. – Слова всі вивчила...

– Я чула на репетиції... добре... – останнє слово похвали було вичавленим і холодним. – А... гріха, гріха за собою не чуєш ніякого?

Аделя сплотніла: у голові промайнули важкі сцени дворової хльости.

– Н-ні, ясновельможна пані... До сповіді ходжу... усе роблю, що скажуть... гордині н-не м-маю...

– Ах ти ж, благочестива курррр-во! – Потоцькій почало зносити дах. – Гріха вона не має! А під час Великого посту з хлопцем обійматися – то, по-твоему, не гріх?!

– Пані моя добра, – упала на коліна Аделя, – ні з ким я не обіймалася, клянуся вам...

– То ти ще й брехуха? – зірвалася на рівні ноги Анна Ельжбета й кинулася до дівчини. – Сука блудлива! Сина мені розбещує! – слова каменюками сипалися з вуст пані й підкріплювалися ляпасами й шарпанням волосся. – Та я тобі той писок подеру на шмаття! Будеш зваблювати сина... – Побої не вщухали, Аделя, як могла, захищала лице. – Принесе вона мені в подолі дитину... ні... не буде... не буде... не буде такого!!! – давала ще й копняків пані Потоцька. Відступила, аж коли побачила, що дівчина знепритомніла.

– Вставай, блудлива сучко! – крізь шум у голові почула Аделя. Вона підвелася з великої калюжі – Потоцька не пожаліла води – мокра, жалюгідна й принижена, і тремтіла перед пані. – Після вистави тебе покараю. Ще не вирішила як... Не хочеться писок твій споганити, а варто було б. Якщо дізнаюся, що ще десь усамітнюєшся з моїм сином – задушу й викину в Буг, зрозуміла?...

Дівча затрясло головою.

– Так, так... милостива пані, так...

– І наостанок: не дай Боже, надумаєш щось розказати синові – до вистави не доживеш, зрозуміла? Можеш іти...

Репетиція почалася з невеликим запізненням: чекали на пана Вольфа.

– Пане Маурицію, де ви пропадали? – широкою усмішкою зустрів наставника Щенсний.

– Чай пив із твоїм татом.

– Який чай?

– Та той, що вже два дні має. – Юнак спантеличено звів брови. – Потім, Щенсний, добре?

Молодий панич був на висоті: усе вивчив, пафосно й виразно декламував, кидаючи палкі погляди в бік своєї Діцеї, а от Аделя – бліда й у синцях – почала забувати текст, збивалася раз у раз.

– Та що з тобою таке?! – зрештою вигукнула з глядацької зали Анна Ельжбета.

– Пробачте, милостива пані, щось голова в мене болить...

– І чого це вона в тебе болить? – ехидно поцікавилася пані.

– Упала зі сходів... зранку.

– Дивись, щоб назавтра нічого вже в тебе не боліло, інакше будеш покарана, а зараз іди, відлежуйся.

– Дякую, милостива пані, – заточуючись, дівчина зійшла зі сцени.

– Я проведу тебе, – співчутливий Щенсний рушив до дівчини.

– Ні! – майже істерично вигукнула Аделя, кинувши переляканий погляд на Потоцьку. – Ні, ні, прошу вас... – повторила тихо, і, тримаючись стіни, чимдуж пішла із зали. Юнак розгублено дивився їй услід. Та Вольф зрозумів усе: батьки з наполегливістю вовків відгризали будь-які людські прояви в контактах уже цілком дорослого сина, намагаючись контролювати кожен його крок: витрати, думки, уподобання, не даючи йому права на жодну помилку. Та той соціальний вакуум міг знищити й самого Щенсного: щирий і добрий хлопчина, що зовсім не вдався у своїх батьків і прагнув такого ж щирого й доброго спілкування, фактично опинився у в'язниці, лише без ґрат; він не розумів, чого люди сахаються від нього й уникають, і впадав в апатію.

У суботу зранку, перед Великоднем, палац затих у святковому очікуванні Христового воскресіння й приїзду гостей. Сім'я Потоцьких уже була в повному зборі. Чотири доньки, двоє зятів, двоє маленьких внучат, Анна Ельжбета, Франц Салезій і молодий спадкоємець Станіслав Щенсний – усі в супроводі вільних від роботи дворових людей вирушили на службу до костелу бернардинів. Сьогодні важко чимось здивувати перенасичений мозок, а в той час, коли з болота, грубо обтесаних меблів і скромного інтер'єру люд потрапляв у цю обитель молитви, то невимовна краса й довершеність створювали повну ілюзію раю: не можуть же звичайні люди таке створити. Атеїсти ставали вірянами, скептики – ревними вірянами, віряни – фанатиками. Світло, падаючи на багаті фрески відомого львівського художника Станіслава Стоїнського, оживляло фантазію розмаїттям біблійних сцен.

Високий орган налаштовував хвилі душ на торжество християнської віри й добра та пробуджував у кожному те найкраще, що було сховане під товстим шаром гризот буденного життя – здавалося, що твоя душа ось-ось полетить до Бога вслід за тими протяжними високими нотами; люди плакали під його музику, очищувалися й діставали сили жити далі. Навіть коли орган мовчав, то нагадував своїми елегантними вертикальними трубами багатоступінчатий шлях до Бога – стільки ж має бути твоїх добродійних вчинків, і тоді вони ось так ідеально вимостять гарний, рівний шлях увись... З органом чергувався хор ченців із монастиря бернардинів; прекрасне протяжне багатоголосся, відбиваючись від кам'яних стін і купола, у сприйнятті прихожан робило з них живих янголів. Зручні

та строгі дубові лави не давали вірянам думати про втому, біль у ногах чи спині – молитва, лише молитва... І якщо тієї краси було ще недостатньо, щоб вимести з душі останні краплиночки сумнівів щодо величі Бога і його слуг, то всі вони розвіювалися перед мощами святого Климента – четвертого папи римського: поруч зі скляною ракою на оксамиті були почеплені численні маленькі срібні ніжки, ручки, серця, вуха – подяки святому за зцілення прихожан.

Люди завжди помічають і цінують красу квітки, одягу, людини, тварини, прагнуть торкнутися й приватно володіти нею як коштовною річчю, тому що істинно красиве – це рідкість, діамант... Хоча ні: якби навколо під ногами валялися діаманти, то красивим був би звичайний камінь; таки просто рідкість, яку людське ego прагне ізолювати від претензій інших. Та тут, у костелі, ця краса набувала зовсім іншого змісту: нею ніяк не можна було володіти одноосібно: вона була велетенська, велична й уособлювала Бога. Хоча ніхто його не бачив, але якщо така розкішна будівля стала достойною лише слова, призначеного для Його вуха, то найбагатшої уяви замало, щоб пізнати його чесноти й владу. Тож краса, яку створили всі і яка належала всім, зближувала людей, що тут, у костелі, відкривали у своїх серцях далекі шухлядки добра й людяності, розтоплювали й забували старі образи, усвідомлювали нікчемність учорашніх важких думок і плекали надії на краще. Кожен вслухався більше в приємні відчуття всередині, аніж у службу: її вели незрозумілою для більшості латиною. Величні менторські інтонації ксьондза в чергуванні з хором живих янголів і небесних труб органа вселяли тверду віру в міць, можливості, силу й, головне, справедливість Господа, який захистить кожного в цьому хижому й непевному світі, і формували велетенську повагу, що межувала з первісним містичним страхом у сутінках кожної душі. У всіх головах під час цього апофеозу краси, спокою, людської єдності й душевного релаксу плавною ходою паралельно з літургією йшли думки про здійснення заповітних мрій, а слідом – молитви про це.

«Господи, припини вже війну в Польщі. Хоч якось, та припини. Нехай ті конфедерати вже вгмоняться. Усе ж втрачають, і країна знекровлена... Росіяни б тоді забралися. А короля б потихеньку вибрали нового, може, і Щенсного... Не зможе – допоможем... І заживе Польща по-новому, а не як пригноблений васал. Пошли мир, Господи...» – незмигним поглядом втупився в чудотворну ікону Франц Салезій. «Прийми, Боже, мою молитву й зроби так, щоб я якомога швидше позбувся батьківської опіки. Хочу вже бути сам по собі. Одружуся з Жозефіною, от тоді... Театром займуся, ще чимось...» – мрійні думки Щенсного клали відблиск спокою й духовності на його вродливе й благородне, як у купольних янголів над ним, лице. «Чого Ти посилаєш їх до мене, Господи? Не випробовуй віру мою, Ти ж знаєш, яка вона велика. Я до Тебе ще жодної молитви не пропустила. Чи то всі їх

бачать, чи тільки я?... – пускала своє в голову між рядками служби Анна Ельжбета. – Обіцяю, що допоможу Тобі викоренити пороки своїх домочадців, стану на службі твоїй денно й нічно, тільки забори, забори їх від мене, хай не мучать вони мене ночами, слуги пекла й пороку». «З Богом живе, а чорта за коміром має», – ненависним поглядом свердлила спину своєї пані юна Аделя. Звертала свої безбарвні очі до купола й Агнешка, просячи помічі в спокушанні омріяного Яна Вільчека. Ян шептав молитви, дивлячись на вродливе й спокійне личко Дарки, а Дарка під незрозумілу й розмірену латину гіпнотично дивилася на пасторальну сцену Едему навпроти, де ще не було гріха, людської злоби й чоловіки не чіплялися до жінок...

У неділю зранку почали прибувати запрошені, яким одразу давали зрозуміти, що вони не просто в гостях, а прибули до короля земель руських: карети минали красиву вхідну ковану браму з гербом Потоцьких і башточкою-надбудовою, а перед другою брамою зупинялися, бо за звичаєм мали виходити з карет і йти до палацу пішки. Це була не тільки обов'язкова данина поваги гордовитому господареві, а й мовчазне нагадування «хто є я, а хто є ти» у неписаному табелі про ранги. Біля входу в будівлю дворовий оркестр у новому дорогому вбранні зустрічав прибуле панство вишуканими музичними творами.

Ближче до великоднього вечора всі сорок покоїв кристинопільського палацу Потоцьких заповнили гості: шановані магнатські родини Любомирських, Брюлів, дідичка Станіслава Катажина Косаковська та інші дрібніші шляхтичі, для яких великоднє запрошення короля земель руських було так само значущим, як Великдень. Та найбажанішими гостями стали майбутні свати – сім'я Мнішеків із Кракова і їхній родич із Вишнівця Міхал Єжи Вандалін Мнішек, який був заручений із Пелагеею-Терезою, старшою з двох іще незаміжніх доньок Потоцьких. Голова краківського сімейства Єжи Августин Вандалін Мнішек, краківський каштелян і великий коронний маршалок (голова сейму), незважаючи на більш ніж літній вік, мав рожеву й гладеньку шкіру, наче його щойно відняли від цицьки, і, несучи поперед себе добре розгодований магнатський показник, флегматично плівся за своїми двома красунями: чи то темпераментною, чи то екзальтованою, ніби мала постійну присутність миші в спідницях, дружиною Марією Амалією й донькою Жозефіною Амалією.

Донька Мнішеків без перебільшення була божественна. По-перше, вона була юна... Ні, для того часу й тих людей це «по-друге», а все-таки по-перше, вона була не просто багата наречена, а ще й одна з найперспективніших наречених

Польщі, бо одиначка Єжи Мнішека мала успадкувати все, що здобув магнат після трьох вдалих шлюбів і вигідних оборудок. Тож очі й мозок потенційних наречених були остаточно засліплені блиском спадкового золота юної дівки. Та чи то Бог, роздаючи дівоче щастя, кудись задивився, чи то Жозефіна забарилася на тій роздачі, бо й названих двох плюсів уже було б достатньо в одні жіночі руки, так же ні – їй дісталася ще й краса, неймовірна й очевидна: біляве густе волосся, успадкована татова шкіра й сині очі з розрізом розслабленої й упевненої у своїй силі кицьки. Безмежне батьківське догоджання спочатку дитячим, а потім дівочим забаганкам одиначки виробили в неї ту гордовиту поставу, що ніколи не дозволяла схиляти шию, а світ і людей оцінювала лише неквапним поворотом голови й ковзанням уважних очей; розвороту плечей і виправці в неї могли б повчитися балерини-початківці. Тож у чоловіків, котрі бачили перед собою не лише вродливу, а й неприступну фортецю, пробуджувався нестримний запал первісних мисливців.

Жозефіна, яку, узагалі-то, нарекли поширеним польським іменем Юзефа, не хотіла з часом стати в побуті для близьких ні Юзкою, ні Юзькою, і оскільки витончена душа й гострий розум почувалися більш спорідненими з розкутою культурою Франції, схилилася до французького варіанту імені. Батьки не пошкодували грошей на найкращих учителів для доньки, і вона вперто вдосконалювала неабиякі малярський і літературний таланти. Тож потрапити в один такт у спілкуванні з Жозефіною чоловікам було складно, бо здібатися двом рівним із такими чеснотами важко в усі часи. Та вже чи то з цікавості, чи відповідно до плану здобуття любовного досвіду, чи з позицій людини, що не звикла собі ні в чому відмовляти, сімнадцятирічна Жозефіна вже мала пристрасного й вродливого залицяльника Йозефа Мьончинського, з яким не тільки рахувала зорі... Дівчина ввійшла в цікавий і новий світ сексуального досвіду, і він їй сподобався. Постійні спогади й думки про приємну новизну тілесних відчуттів створювали навколо неї ту особливу сексуальну ауру, яка підсвідомо притягувала чоловіків, наче березневих котів. Отже, усе – видиме й невидиме – робило Жозефіну Амалію апетитною й бажаною штучкою. Та час її народження й спільність політичної позиції татусів уже визначили для неї офіційну другу половинку, і дівчина без натяку на якісь душевні муки готова була стати дружиною Станіслава Щенсного Потоцького. Як людина, що звикла мати все, на що вкаже її пальчик, красуня сприймала майбутнього чоловіка як щось подібне до меблів і аж ніяк не як силу, здатну хоч якось обмежити чи змінити світ її забаганок.

Великодній стіл блищав від столового срібла й відповідав усім численним критеріям обідів для вищої шляхти: ковбаски, кров'янки, зельци; фаршировані щупаки й смажені в сметані коропи; молочні поросята, запечені в печі на вишневих дровах; бігос,[15 - Тушкована кисла капуста зі свинячими реберцями. (Прим. авт.)] журек[16 - Сметаний суп на житньому борошні. (Прим. авт.)] із білою ковбаскою; кекси, завиванці, тістечка й високі паски – асортимент тішив і очі, і вибагливі магнатські животи. Усю ту смакоту заливали великою кількістю угорського вина. Анна Ельжбета сиділа біля майбутньої свахи, а Щенсний – біля Жозефіни. Повна й енергійна Марія Амалія Мнішек любила життя в усіх його проявах і ні в чому собі не відмовляла: ні в коханні, ні в спілкуванні, ні в обновах, а за столом узагалі наминала з таким апетитом, ніби щойно зійшла на землю після тривалого плавання на кораблі Ноя. Її чоловік споглядав усі ці вподобання молодшої на майже двадцять років дружини зі спокійною поблажливістю, яка вистоялася й закріпилася у двох попередніх шлюбах і загартувалася на посаді великого коронного маршалка серед нервових, гонорових і сварливих депутатів-шляхтичів.

– Боже, який же то стіл ладний! Як то вже ти, Анно, постаралася, – лила мед у вуха пані Потоцькій майбутня сваха. – А пам'ятаєш, як то розказували колись про весілля Марії Зоф'ї Сенявської-Денгофф? Ми з тобою ще маленькі були...

От і влила порційку дьогтю: ще б не пам'ятала Анна Ельжбета! Та той спогад довгим і товстим цвяхом на десятиліття застряг у головах усіх батьків, на яких очікували весільні клопоти, бо підхід до тієї справи ґрунтувався на ще одному принципі гоноровості: «Усрайся – не дайся!» – що передбачало обов'язково перевершити за пишністю і, відповідно, витратами весільних лідерів. Та рекорд весілля Зоф'ї вже майже тридцять років стояв на недосяжному п'єдесталі. Губи Анни Ельжбети, як завжди під час неприємної для неї мови, перетворилися на стиснуту зморщену дудку, і вона лише сухо хитнула головою, зате Жозефіна із зацікавленим усміхом очікувала на продовження.

– Розкажи, мамцю, я ще того не чула.

– О-о-о, – енергійно доплямкуючи, голосно розпочала Марія Амалія, – то була поді-і-ія! Вони на шляху до своєї кам'яниці у Львові, на площі Ринок, поставили аж шість веж, і той шлях освітлювали шістсот смолоскипів! Ти уявляєш – аж шістсот! Які ж то грошиська пішли... – Від невеликої паузи повіяло заздрістю. – Але то ще не все: з чотирьох вікон будинку виставили такі до-о-овгі труби для дощівки, і по них, увага, – пані підняла вказівний палець, – цілу годину лили з

бочок угорське вино. Увесь люд Львова напився до срачки, а хто не подужав уже пити, той купався в ньому. Підставляли відра й навіть коней поїли. Ото була забава! – Марія Амалія енергійно змахнула рукою, видавши коротке «А!», що в перекладі означало «Колись було літо-літо, а тепер зима; колись були гулі-гулі, а тепер нема...», і встромила виделку в соковитий шматок поросяти.

Щенсний глянув на батька: історію його невдалого женихання до вдови Сенявської він також знав. Старий Потоцький і бровою не повів: хоча йому було й неприємно, та час уже притупив емоції; удвох із Мнішеком вони стиха обговорювали якісь політичні справи. Щенсний відчував потребу що-небудь сказати, тож вирішив догодити майбутній нареченій.

– Можна я вам покладу... – ковзнув поглядом по столу, – кекса?

Жозефіна скосила свої котячі очі в бік Щенсного й з холодною усмішкою кивнула. Станіслав узяв рукою тістечко й поклав його на тарілку Жозефіні. Дівчина знову звернула до нього ангельський безхмарний погляд.

– Спасибі, пане Щенсний. Колись, може, я прийму з ваших рук усе що завгодно, навіть отруту. Та кекс треба було взяти лопаточкою...

Знайомі почуття від виховних бесід змусили Щенсного почервоніти й запустили ланцюгову реакцію принизливих спогадів і замішання, тож хлопець надовго замовк. «Боже, яка простота... І вона має бути моїм чоловіком... Нічого, переживу... Добре, що він не єдиний чоловік у цьому світі», – подумала Жозефіна, вишуканим жестом підняла бокал і пригубила токайське вино. Зате мамуся, як завжди, усе робила з повною віддачею – по-чоловічому енергійно осушувала келих за келихом. «Та-а-ак... Треба її звідси вже відтягати...» – подумала Анна Ельжбета й встала з-за столу, подаючи тим самим сигнал для решти гостей. Усміхнулася так привітно, як тільки змогла.

– Дороге панство, прошу вас до танців.

Сите й приязне товариство плавно перетекло до танцювальної зали.

– Панно Жозефіно, дозвольте з вами потанцювати, – Щенсний нарешті опанував себе і в парі з красунею Мнішек став до полонезу.

Цей урочистий танець завжди відкривав усі бали й мав іншу, дуже показову назву – «ходзоний», тобто «ходжений». Оркестр упевнено й чисто загравав плавну мелодію – красиві пари неспішно почали свій правильний геометричний рух по периметру зали. Щенсний, повільно виходжуючи біля красуні Жозефіни, раптом зловив себе на думці, що, хоча вона й гарніша від Аделі, та не викликає в нього такого внутрішнього хвилювання, як його партнерка зі сцени, а Жозефіна, начепивши застиглу портретну усмішку, згадувала свого домашнього палкого залицяльника. Погляд молодого Потоцького впав на дуже цікаву юну особу, що граційно походжала в парі з літнім чоловіком, швидше за все, батьком, бо обое мали дуже подібні красиві й виразні очі. Очі Станіслава й тендітної панночки зустрілися, і Щенсний відчув якийсь внутрішній зойк, що аж віддав болем у сонячному сплетінні; ще один погляд – і дівчина відповіла йому гарною й щирою усмішкою, яку панич так рідко бачив серед свого фальшивого оточення.

Раптом серед танцювальників відбулося якесь пожвавлення: кілька пар молоді пришвидшилися, зі сміхом розпочавши енергійну мазурку – це був сигнал для оркестру, що час змінювати музику. Старші чоловіки й ті, хто добре втоптав за столом, аж ніяк не були здатні до антрашів – високих стрибків у мазурці, під час яких треба було встигнути тричі вдарити ногою об ногу. Тож на паркеті вправлялися лише найкращі, і рівних тут не було Алоїзу Фрідріху Брюлю – зятю Потоцьких, одруженому з Маріанною Клементиною. Енергійний і запальний танець мав хоч мало виконавців, та багато глядачів, які оплесками зустріли танцювальні імпровізації й спритність Алоїза Фрідріха.

– Хто добре танцює, той і добре робить, ги-ги, ту справу, – утаємничено поділилася спостереженням розкута алкоголем Марія Амалія Мнішек із майбутньою свахою.

Анна Ельжбета не мала стільки ліжкового досвіду, як її просунута гостя, щоб підтримати й розвинути тему, тож, прожувавши щелепами щось неозвучене, вирішила змінити гріхове русло думок майбутньої свахи й запросила її та старших гостей до китайської зали. Тут за численними столиками лежали гральні карти, шахи, і обтяжені зайвою магнатською вагою чи віком гості могли без видимих втрат для панського самолюбства компенсувати нездатність до танців. Чинила інтуїтивно чи добре знала ту тонку психологію вродженої людської зверхності Анна Ельжбета, невідомо, та для підвищення панської самооцінки й більшої втіхи між столиками курсували маленькі Каролінка й Карлічек із чарочками горілки на тацях, і гості, звеселяючи дух і тіло, безцеремонно тішилися з маленького зросту прислуги.

Пані Потоцька, пані Мнішек і пані Катажина Косаковська, власниця Станіславова, опинившись за одним столиком, відсунули шахи вбік.

– Пані Катажино, а зіграймо у фараона. – Затуманений мозок добре підігрітої алкоголем Марії Амалії вже ніяк не хотів шахів.

Косаковська зі стриманою усмішкою кивнула. Хоча була вона лише на два роки старша за Анну Ельжбету, та виглядала значно краще від господині: краси рисам вольового обличчя надавала ще доволі пружна й доглянута шкіра, а сивина щойно почала заходити в густе каштанове волосся.

Пані Потоцька, демонструючи гостинність, пішла між столиками, обіймала панство й мило всміхалася, повторюючи завчену заготовку:

– Не хочете зіграти у фараона? Джакомо Казанова, коли гостював у нас, – пауза Анни Ельжбети спеціально залишала час для чергового усвідомлення співрозмовниками великої ваги господарів маєтку, – завжди чомусь вигравав... І сидів він, здається, саме за цим столиком...

Розрахунок спрацьовував: амбітні й заздрісні шляхтичі, розпаливши свою уяву, підживляли її вогонь алкоголем і бралися за карти – ловити примарний фарт за тендітний хвостик... Якби якийсь художник мав сумніви, як виглядають грішники в пеклі, чим вони там займаються і які емоції виписані на їхніх обличчях, то кращої картини, аніж та, що швидко постала серед того поважного товариства, він не побачив би більше ніде: розпашіле панство, ігноруючи будь-які правила етикету й моралі, азартно, з типовими вигуками «курва мать» і «до сраки» реагувало на вибрики теорії ймовірностей із результатом «п'ятдесят на п'ятдесят». Ставили на кін видобуті із сумочок гроші та зняті з ший, вух і пальців прикраси, загадували різні бажання, зокрема на роздягання, і тут же їх привселюдно виконували. Прислуга відчинила вікна, і жвавий шум линув далеко за межі галицького Версалю, ідучи до Бугу й даючи коло води добре відлуння. Великий Болотний Дух прокинувся й підняв свою примарну пащеку – відчув аромат багатой поживи й з молочним вогким туманом почав плавно протікати всередину палацу...

Кінець ознакомительного фрагмента.

notes

Примечания

1

Різновид верхнього одягу (діал.). (Тут і далі прим. ред., якщо не вказано інше.)

2

Канал, яким іде вода з річки до млина (діал.).

3

Шмагання, биття (діал.).

4

Зустріч, побачення (діал.).

5

Лаяв (діал.).

6

Лісопильня (заст.).

7

Виробництва горілки (заст.).

8

Пожертви на користь якої-небудь установи, найчастіше костьолу або монастиря (пол.).

9

Партачами називали українських міщан-майстрів, які самотужки клепали свої вироби: їх не приймали в об'єднання польські цеховики й за найменшої нагоди або утискали, або робили всякі підлості, аж до підпалу конкурента: правило зверхньої гоноровості до інших було чинним на всіх рівнях. (Прим. авт.)

10

Піч (пол.).

11

Католицький монастир.

12

Крісло (діал.).

13

Тепла сукняна безрукавка (діал.).

14

Єретичний християнський рух, який відбувався в Західній Європі у XII – XIII ст.

15

Тушкована кисла капуста зі свинячими реберцями. (Прим. авт.)

Сметанный суп на житньому борошні. (Прим. авт.)

Купить: https://tellnovel.com/ru/pahomova_tetyana/ta-mnicya-galic-kogo-versalyu

Текст предоставлен ООО «ИТ»

Прочитайте эту книгу целиком, купив полную легальную версию: [Купить](#)